

Adnan Jahić

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
adnan.jahic@untz.ba

DVA ZNAČAJNA IZVORA O ZBIVANJIMA U ROGATICI I NJENOJ OKOLINI 1941. GODINE

Apstrakt: Ovaj rad donosi rekonstrukciju prilika i događaja u Rogatici i njenoj okolini u 1941. godini na osnovu dva izvora koja do sada nisu korištena u historijskoj literaturi posvećenoj zbivanjima u Bosni i Hercegovini 1941–1945. Autor prati glavnu nit naracije dotičnih izvora, dovodi njihove obavijesti u vezu sa podacima i navodima drugih komplementarnih izvora i literature i daje sliku života jedne male istočnobosanske sredine koja je, usljed geografskog položaja, etničkog sastava stanovništva, historijskog naslijeđa i drugih uzroka i okolnosti, pretrpila teške dane straha, razaranja, nasilja i zločina već u prvoj godini Drugog svjetskog rata u okupiranoj Jugoslaviji.

Ključne riječi: Rogatica, rogatički kotar, 1941, NDH, četnici, partizani, domobrani, milicija, nasilje, mržnja, zločini, pljačke, pravda, sloboda, odgovornost

Abstract: This paper presents the reconstruction of circumstances and events in Rogatica and its surroundings in 1941 on the basis of two sources that have not been used in historical literature devoted to developments in Bosnia and Herzegovina from 1941 to 1945. The author follows the main thread of the narrative of the respective sources, links their notices with the information and statements of other complementary sources and literature and brings a picture of life of a small East-Bosnian city, which, due to its geographical location, ethnic composition of the population, historical heritage and other causes and circumstances, suffered extremely difficult days of fear, destruction, violence and crime in the first year of the Second World War in the occupied Yugoslavia.

Keywords: Rogatica, Rogatica district, 1941, NDH, Chetniks, Partisans, Home Guards, Militia, violence, hatred, crime, robbery, justice, freedom, responsibility

Uvodne napomene

Zbivanja u bosanskohercegovačkim gradovima za vrijeme Drugog svjetskog rata, uprkos brojnim člancima, monografijama i edicijama, generalno uzevši, nisu bila predmet detaljnih i cjelovitih historijskih analiza i sagledavanja. U socijalističkom razdoblju uzroci su ponajprije ležali u metodološkim i predmetnim ograničenjima uslovljenim vrijednosnim paradigmatama i ideološkim imperativima političkog sistema, u modernom pak vremenu, čini se, u smanjenom interesu istraživača za teme iz Drugog svjetskog rata, usljed rasutosti i teže dostupnosti primarnih izvora, kao i osjetljivosti suočavanja sa izrazito zamršenim odnosima i zbivanjima u gustom tkanju bosanskohercegovačke historije za vrijeme rata i revolucije (1941–1945).¹ Rasim Hurem je 1982. godine s pravom ukazao na činjenicu da je osnovna preokupacija historiografije perioda 1941–1945. bila vojna i politička historija sa akcentom na narodno-oslobodilački pokret (NOP), dok je čitav niz oblasti, od privredne historije do političko-društvenih zbivanja u kojim su sudjelovale snage koje su bile protiv NOP-a, izučavan sasvim malo ili nikako.²

¹ Husnija Kamberović je 2007. godine ukazao na činjenicu da su u posljednjih pet godišta *Priloga*, najozbiljnijeg historiografskog časopisa u Bosni i Hercegovini, od ukupno objavljenih 66 različitih članaka, svega dva bila iz tematike Drugog svjetskog rata, dok je čak 15 članaka bilo iz austrougarskog razdoblja uključujući Prvi svjetski rat. (Husnija Kamberović, *Historiografija u Bosni i Hercegovini u službi politike*, Srednja Europa, Zagreb 2012, 61). Uvidom u kasnija izdanja *Priloga* primjetno je da se stanje na polju zanimanja za teme iz Drugog svjetskog rata nije bitnije promijenilo. Na univerzitetima i doktorskim studijima nema disertacija iz Drugog svjetskog rata. Ne postoji ozbiljan rad na istraživanju historije Bosne i Hercegovine za vrijeme Drugog svjetskog rata, makar je Institut za istoriju u Sarajevu organizirao tri skupa posvećena temama iz ovog perioda (*60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo 2006; *Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi*, Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo 2012; *Historijska traganja*, br. 12, Institut za istoriju, Sarajevo 2013).

² *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945 – 1982)*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knj. LXV/12, Sarajevo 1983, 112.

U vremenu u kojem je donijet ovakav zaključak nije bilo realno očekivati od historičara da zagovara istraživanje i obradu života bosanskohercegovačkih gradova u njegovom totalitetu, pa se i spomenuti autor ograničio u svom sudu tek na slabosti u izučavanju NOP-a na mikrolokalitetima,³ ne spominjući praznine u sagledavanju drugih fenomena i aspekata lokalne historije. Ova ograničenja, dakako, ne znače da historiografska produkcija nije dala nekoliko značajnih priloga boljem poznavanju prilika u pojedinim bosanskohercegovačkim gradovima tokom Drugog svjetskog rata. Jedan od takvih priloga je rad Nedima Šarca o razvoju NOP-a u Sarajevu i njegovoj okolini od novembra 1943. do kraja Drugog svjetskog rata,⁴ kao i rad Đorđa Lazarevića o djelatnosti KPJ u Tuzli od oktobra 1943. do septembra 1944. godine.⁵ Od državnog osamostaljenja Bosne i Hercegovine neki naponi su načinjeni u sklopu lokalnih publikacija, poput *Gračaničkog glasnika*, u kojem je objavljeno nekoliko korisnih radova iz historije Gračanice i okoline za vrijeme Drugog svjetskog rata.⁶ Među autorima na stranim

³ Isto, 97.

⁴ Nedim Šarac, Uslovi i pravci razvoja narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945. godine, unutar: *Sarajevo u revoluciji. U borbi do punog oslobođenja (novembar 1943 – april 1945)*, knjiga 4, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo 1981, 9–60.

⁵ Đorđe Lazarević, Organizacija KPJ u Tuzli (oktobar 1943 – septembar 1944), unutar: *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji. Narodnooslobodilački rat i revolucija oktobar 1943 – maj 1945*, knjiga III, Odbor za ediciju "Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji", Univerzal, OOUR Grafičar, Tuzla 1987, 31–74.

⁶ Omer Hamzić, Prva organizacija KPJ u Gračanici i njeno antifašističko djelovanje u toku Drugog svjetskog rata – od osnivanja, u proljeće 1941., do raspuštanja, u jesen 1944. godine, *Gračanički glasnik*, XII/2007, br. 24, 56–76; Omer Hamzić, Edin Šaković, Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica 1941.–1945. (dio prvi: vangradsko područje), *Gračanički glasnik*, XV/2010, br. 29, 92–122; Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica 1941.–1945. (drugi dio: Pribava), priredili: Omer Hamzić, Edin Šaković, Jasmin Jukan, *Gračanički glasnik*, XV/2010, br. 30, 106–108; Gračanlije u marševima smrti 1945. godine, zabilježio: Nihad Halilbegović, *Gračanički glasnik*, XVI/2011, br. 31, 86–91; Edin Šaković, Prilozi životopisu Ibrahima

jezicima vrijedan prilog ideološki rasterećenom sagledavanju života u okupiranom Sarajevu pružila je Emily Greble. Koristeći se izvorima različite provenijencije, autorica se uspješno pomjerila od dioptrije koja je ratnu historiju bezmalo isključivo svodila na antagonizam pobornika i protivnika NOP-a.⁷ Drukčiji je primjer Roberta J. Donie, koji je svoje, inače uravnoteženo, kazivanje o ratnom Sarajevu 1941–1945., umjesto prodiranja u dubinu odnosa i prilika u gradu, nepotrebno opteretio širokim zahvatom u vojno-

Pjanića (u povodu 35. obljetnice smrti), *Gračanički glasnik*, XVII/2012, br. 34, 48–108.

⁷ Emily Greble, *Sarajevo, 1941–1945. Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe*, Cornell University Press, Ithaca – London 2011. Kada je dotična autorica na skupu povodom 60 godina od završetka Drugog svjetskog rata u organizaciji Instituta za istoriju u Sarajevu 2005. godine izlagala rezultate svog istraživanja o Sarajevu u posljednjoj ratnoj godini, suočila se sa neočekivanim reakcijama i kritikama publike koja nije imala razumijevanja za njen "apolitični" pristup koji je ostavio po strani standardne okvire tematizacije Sarajeva u ratu i revoluciji 1941–1945. O tome je dvije godine kasnije iznijela sljedeće indikativno zapažanje: "Nisam željela izazvati kontroverzu – željela sam impresionirati kolege dokumentima koje sam pronašla u nezagrijanim arhivskim depoima usred sniježne sarajevske zime. Nadala sam se da ću uspjeti izbjeći uznemiravanje pripadnika bilo koje prisutne nacije, te izbjeći političke debate o tome tko je počinio kakve zločine i protiv koga. Brzo sam shvatila da nijedan referat u vezi Drugog svjetskog rata neće biti nekontroverzan na ovim prostorima – pa čak ni onaj koji je bezazleno pokušao objasniti ulogu "društava" u održavanju društvenog blagostanja tokom perioda totalnog rata. Historičari su bili nezadovoljni što nisam raspravljala o ustaškoj kampanji terora ili o briljantnim partizanskim pobjedama; što nisam obratila pažnju na četnički genocid nad Muslimanima, ustaški genocid nad Srbima, ili na njemačku i italijansku ulogu u regionu. Kada sam pokušala objasniti svrhu mog petnaestominutnog govora kao jednostavno opisivanje napora koje su društva *Merhamet*, *Napredak* i *Narodna uzdanica* preduzimali u održanju stabilnosti u burnim vremenima tranzicije, jedan historičar iz publike je izjavio da to što ja radim nije historija već "sociologija". Mnogi su klimali glavama slažući se. Ovo je bilo za mene vrlo iznenađujuće i, da budem iskrena, malo uznemiravajuće." (Emily Greble-Balić, *Preispitivanje historije i historiografije tokom Drugog svjetskog rata: slučaj Sarajeva*, unutar: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije* – zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo 2007, 164).

politička događanja u okupiranoj Jugoslaviji.⁸ Ova zapažanja, dakako, nemaju namjeru promovirati govor o gradskim sredinama koji bi marginalizirao ulogu glavnih aktera, odnosno kreatora njihove ratne stvarnosti. Vojna i politička historija čine glavni okvir istraživanja života lokalnih zajednica u ratnom vremenu, dok stvarna slika o njima nastaje tek uvidima u stanja, stremljenja, ponašanja i napore njihovih žitelja u suočavanju sa izazovima i tegobama rata, u svoj mnogolikosti njihovih reakcija i postupaka, o čemu, konačno, i izvori daju dovoljno obavijesti – ako je istraživač spreman ne gledati u njima samo odraz širih procesa i zbivanja na mikrorazini.

U ovom radu namjera mi je predstaviti dva izvora koja bi mogla pomoći boljem sagledavanju historije Rogatice i njene okoline u 1941. godini. Prvi je 49 stranica dugi Elaborat Kotarske oblasti Rogatica o razvoju događaja na Romaniji od okupacije Jugoslavije 1941. do kraja Operacije Trio u proljeće 1942. godine, a drugi dvostranično Zapisničko očitovanje "Naročitog odbora građana grada Rogatice" upućeno potpredsjedniku Vlade Nezavisne Države Hrvatske dr. Džafer-begu Kulenoviću od 6. decembra 1941. godine. Oba izvora donose obavijesti o događajima u Rogatici iz ugla pojedinaca i ustanova koji su imali lojalan odnos prema Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), što, ipak, samo po sebi, ne umanjuje njihovu historiografsku relevantnost, naročito ako se njihov sadržaj stavi u odgovarajući odnos sa drugim izvorima i podacima o rogatičkom kraju tokom 1941. godine.

Usljed obimnosti prvog izvora težili smo pratiti glavnu nit naracije te temeljem nje i drugih komplementarnih obavijesti ponuditi što cjelovitiju rekonstrukciju dramatičnih dešavanja u Rogatici u navedenoj godini, svjesni, dakako, da bi ta dešavanja, svojom sadržajnošću i slojevitošću, mogla biti obuhvaćena

⁸ Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Institut za istoriju, Sarajevo 2006, 194–229.

posebnom studijom koja bi ponudila više podataka i detalja od informacija koje nudi ovaj članak.

Poprište nasilja i nereda?

U izdanju od 21. augusta 1935. beogradski list *Vreme* donio je informaciju o krvavom nasilju koje se dogodilo dva dana ranije prilikom jednog crkvenog zbora u Rogatici. Povod je bio avionska nesreća – avion sarajevskog aerokluba zakačio se za električnu žicu i srušio blizu crkve gdje se održavao spomenuti zbor. Kada je desetak znatiželjnih muslimana iz Rogatice potrčalo ka mjestu nesreće put ih je vodio preko crkvenog dvorišta sa okupljenom masom pravoslavnog življa, usljed čega su se pojedini učesnici zbora pobunili što muslimani prolaze između njihovih žena i djevojaka te zatražili da se isti smjesta udalje. Izvjesni Ejub Čaušević nije se odazvao ovom zahtjevu pa je bio napadnut od strane jednog seljaka, nakon čega je uslijedila opća tuča. Žandari su pokušali uspostaviti red, ali bezuspješno; razjarena masa, predvođena i podstrekivana od strane nekoliko pijanih ljudi, ušla je u Rogaticu i u njoj zasula kamenicama dvadesetak domova, većinom muslimanskih, ali i nekoliko pravoslavnih, među kojima i dom pravoslavnog prote Atanasija Kosorića. Žandarmerija je rasturila masu i uspostavila red. Bilans tuče i intervencije žandara bio je tri poginula težaka pravoslavne vjere te pet teže i deset lakše povrijeđenih lica.⁹

Lahkoća s kojom je zapaljen fitilj međuvjerske netrpeljivosti u navedenom slučaju otvara pitanje odnosa koji su vladali među stanovnicima Rogatice prije Drugog svjetskog rata. Jesu li zavada i

⁹ Krvoproliće na zboru kod pravoslavne crkve u Rogatici, *Vreme*, XV/1935, br. 4887, 2. Usporediti: Krvavi sukob na crkvenom zboru u Rogatici, *Politika*, XXXII/1935, br. 9788, 4; Krvavi sukob muslimana i pravoslavnih u Rogatici, *Islamski svijet*, IV/1935, br. 160, 2. Vidno odstupanje u rekonstrukciji događaja donosi članak Dragomira Kosorića unutar: *Rogatica – monografija*, TDK Šahinpašić, Sarajevo 2009, 153.

nepovjerenje bili glavno obilježje tih odnosa? Koliko ima istine u slici koju je donio roman *Pokajanje* Vojislava Lubarde?¹⁰ Prema verziji gornjeg slučaja koju je donijela Kraljevska banska uprava Drinske banovine, krvavi incident u Rogatici je imao manje veze sa vjerskim šovinizmom, a više sa rušilačkim i anarhističkim nagonima seljačke gomile koja je, vraćajući se nakon zбора kroz čaršiju, počela demolirati "sve od reda kuće i dućane". Pravoslavni seljaci su, gađajući žandare kamenicama, pogodili u glavu komandira žandarmerijske stanice. Tek poslije upotrebe oružja seljaci su počeli bježati u grupama, dok su neki nastojali iskoristiti zadnju priliku da načine što više štete na javnoj i privatnoj imovini.¹¹ Moguće je da je autor ovog izvještaja ciljano stavio u drugi plan nacionalističke aspekte incidenta, ali i u tom slučaju ostaje neupitno da seljaci nisu bili rukovođeni samo netrpeljivošću prema muslimanima, već i odijumom prema vlastima i postojećem javnom poretku. Ipak, Rogatica je u monarhističkoj Jugoslaviji nedvojbeno nosila breme ratnog i poratnog naslijeđa pravoslavno-muslimanskog antagonizma, posredovanog masovnim iseljavanjem i prisilnom evakuacijom, nečovječnim internacijama i zlostavljanjima, brojnim nekažnjenim ubistvima i pljačkama i drugim nesrećama koje su teško pogodile i pravoslavno i muslimansko stanovništvo Rogatičkog kotara. U Prvom svjetskom ratu protusrpskom režimu posljednjeg zemaljskog poglavara Stjepana Sarkotića pošlo je za rukom uključiti brojni muslimanski i katolički ološ, blizu 20.000 ljudi, u "antibanditske operacije" šuckora (*Schutzkorps*) koji su masakrirali i deportirali pravoslavne seljake u istočnoj Bosni duž granice sa Srbijom.¹² Pobornici ove kampanje nazivali su ova nedjela borbom protiv "korova" kojeg treba "posve umlatiti" kako "srbska i crnogorska

¹⁰ Vojislav Lubarda, *Pokajanje*, II izdanje, Dečje novine, Beograd, 1989.

¹¹ *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini*, knjiga 2 (1932–1935). Izdavač: Arhiv Bosne i Hercegovine. Sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo 2010, 613.

¹² John R. Lampe, *Yugoslavia as History. Twice There Was a Country*, sec. ed., Cambridge University Press 2000, 109.

gamad" sa svojim komitadžijama ne bi više mogla ulaziti u Bosnu temeljem naklonosti i podrške lokalnog srpskog elementa.¹³ Brojni zločini nad pravoslavnim seljačkim življem, uključujući pojedina sela Rogatičkog kotara, pomogli su kasnije stvaranju atmosfere koja je išla u prilog neselektivnim nasrtajima na imovinu i živote muslimana u prvim mjesecima Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. "Od početka rata god[ine] 1914. pa do dana današnjega", pisalo je početkom 1920. godine glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije *Pravda*, "ovaj je nesretni kotar pozorište svih mogućih muka i nevolja koji nastaju uslijed ratnih događaja i kao njegove posljedice." Gola i bosa rogatička seoska sirotinja dolazi u Sarajevo tražiti zaštite od nasilja dobrovoljaca koji pod zaštitom kotarskog ureda i oružnika otimaju kola, konje, volove i krave, ostavljajući muslimansku bijedu i nejač bez osnovnih sredstava za život. *Pravda* je navela primjer izvjesnog Zulfe Čubare, koji je dvije godine čamio u Aradu, potom bio mobiliziran u vojsku i kad se nakon prevrata kao invalid vratio kući, uprkos tome što ima ženu, osmero djece i svega 20 dunuma zemlje – ostao je bez konja i krave, da bi se "pomoglo" dobrovoljcu.¹⁴ Ministar unutrašnjih djela Svetozar Pribičević lično je dao provjeriti navode zaprimljene predstavke rogatičkih muslimana o teroru i zločinima u rogatičkom kraju. U izvještaju je potvrđena istinitost iznesenih tvrdnji te je istaknuto da se pored dotičnih navoda u Rogatici od početka prevrata 1918. godine dogodilo preko 50 napada na imetak i živote muslimana, a da nijedan zlikovac nije kažnjen, premda je svaki slučaj vlastima bio pismeno prijavljen.¹⁵

Teške prilike u Rogatičkom kotaru išle su u prilog izraženoj političkoj homogenizaciji Bošnjaka Rogatice oko Jugoslavenske

¹³ Vladimir Ćorović, *Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme Svetskog Rata 1914–1918*, I. Đ. Đurđević, Beograd – Sarajevo 1920, 116.

¹⁴ Dobrovoljačka nasilja u Rogatici., *Pravda*, II/1920, br. 3 (108), 1.

¹⁵ Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, II izdanje, Svjetlost, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo 1977, 61–62.

muslimanske organizacije (JMO), čiji je nosilac liste na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine dr. Mehmed Spaho u Rogatici od ukupnih 4.364 glasa dobio čak 2.589 glasova (59,32 %), dok su njegovi protukandidati dobili zanemarljivu biračku podršku – Šukrija Kurtović ispred Muslimanske težačke stranke 33, a Mustajbeg Halilbašić ispred liste Nezavisnih muslimana svega 12 glasova.¹⁶ Političke prilike u kasnijim godinama obilježio je karakteristični antagonizam između JMO i Narodne radikalne stranke (NRS); dok je JMO sabirala pristaše i birače porukama o ugroženosti islama od "Vlaha i Beograda", NRS je nastojala okupiti Srbe ističući "da Spaho hoće da Bosnu poturči".¹⁷ Bošnjaci su kompaktno stajali uz JMO na čelu sa njenim rogatičkim prvakom Ragib-agom Čapljićem, dok su Srbi uglavnom podupirali stranke za koje su vjerovali da će očuvati jedinstvo države i srpsku dominaciju u Bosni i Hercegovini. Na radikalskom zboru u Prači 19. januara 1925. poslanički kandidat Kosta Gnjatić apelirao je na prisutne da odbace međusobne zadjevice i složno istupe na izborima, "jer ćemo jedino složnim radom pobijediti neprijatelja".¹⁸

Kada je nakon Petomajskih izbora 1935. došlo do formiranja Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ), kojom je, pored ostalih ciljeva, trebalo prevladati političke suprotnosti između pravoslavnih i muslimana u Bosni i Hercegovini, Rogatica je bila među sredinama gdje su nastavljeni razdori i animoziteti ranijih godina. U novembru 1935. ban Drinske banovine je pisao predsjedniku Ministarskog

¹⁶ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Fond: Zemaljska vlada Sarajevo (ZVS), 11809/1357. U navedenom zbiru nisu uključeni podaci sa pet udaljenih glasačkih mjesta rogatičkog kotara. Srpsko glasačko tijelo u kotaru Rogatica rascijepilo se na pristaše Saveza težaka, čiji je nosilac Nikola Divljan dobio 1.036 glasova, te Narodne radikalne stranke, čiji je nosilac dr. Milan Srškić dobio 535 glasova. Kandidati Komunističke partije Jugoslavije, Socijaldemokratske stranke, Hrvatske težačke stranke, Srpske narodne organizacije i drugih stranaka dobili su izrazito mali broj glasova.

¹⁷ ABiH, Fond: Veliki župan Sarajevske oblasti (VŽSO), 1810/27.

¹⁸ Izborna kretanje u Rogatici, *Srpska riječ*, XXI/1925, br. 9, 2.

savjeta dr. Milanu Stojadinoviću da rad na organizaciji JRZ ne ide željenim tempom, da se ne osjeća da stranka stvarno postoji, a kada JRZ i bude organizirana – njena glavna snaga bit će članovi bivše JMO, usljed stranačko-političkih razlika među pravoslavnim, ali i dugogodišnje političke borbe između NRS i JMO.¹⁹ Godinu dana kasnije ban je izvijestio Stojadinovića kako je sprovođenje organizacije JRZ u rogatičkom srezu naišlo na ozbiljne poteškoće, potkrjepljujući to činjenicom da su formirane samo četiri općinske organizacije JRZ – u srezu sa 44.203 stanovnika i 8 općina – i to samo tamo gdje su u pretežnoj većini muslimani, koji su bezmalo i jedini članovi ovih organizacija. Ban je dodao da se između pravoslavnih i muslimana Rogatice, i pored sveg njegovog truda, nije mogao postići nikakav sporazum, "i oni su i danas dva teško zavađena tabora". Među razlozima je na prvom mjestu istakao stoljetnu i stalnu borbu između pravoslavnih, koji su doseljenici iz Hercegovine i Crne Gore, i muslimanskih žitelja Rogatice. I jedni i drugi, pritom, imaju za svoje vođe dva nepomirljiva, borbena i veoma prijeka protivnika: Dobrosava Jevđevića i Ragiba Čapljića. Tu nije u pitanju partijska netrpeljivost već "krvna svađa i mržnja". Narodni poslanik Ragib Čapljić²⁰ u svakom dodiru sa tamošnjim

¹⁹ Arhiv Jugoslavije (AJ), Zbirka: Milan Stojadinović (MSt), 37-48-310.

²⁰ Ragib-aga Čapljić je bio biran za narodnog poslanika na listi Udružene opozicije na izborima 5. maja 1935. godine, "iako je u vrijeme izbora bio u zatvoru". (*Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945.*, Minerva, Zagreb 1997, 78). Premda se kao član JMO priključio JRZ, nije djelovao u duhu snošljivosti i saradnje muslimana i pravoslavnih, a s vremenom je i čelnim ličnostima u Sarajevu postao nepouzdan u pogledu lojalnosti programskim ciljevima JRZ. Početkom 1938. dr. Mehmed Spaho je rekao svom rođaku Osman-agi Akšamiji da ubuduće neće dozvoliti kandidiranje na izborima Ragib-age Čapljića, jer Čapljić radi u saradnji sa Hrvatima, a protiv interesa JRZ. (Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho [1883–1939]. Politička biografija*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2009, 132). Uoči skupštinskih izbora 1938. godine Čapljić se odvojio od Spahe i JRZ i priklonio prohrvatskoj Muslimanskoj organizaciji Hakije Hadžića. Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske (NDH) proustaški krugovi su ga opisali kao osobu koja se sve vrijeme trajanja jugoslavenske države ustrajno borila za ideju hrvatstva u Rogatici. (G. Ragib Čapljić veliki župan u Tuzli, *Sarajevski novi list*, I/1941, br. 26, 6).

pravoslavnim življem "zauzima veoma nezgodan i izazivajući stav". Politički sukob, koji često prerasta u obostrane prijetnje, niko ne pokušava zaustaviti – Čapljić ostaje nepopravljivo odbojan, dok na pravoslavne niko ne utječe od autoritativnih ličnosti iz Sarajeva. JRZ nema ozbiljnih šansi u Rogatici ako se nastavi zaoštravati politički sukob i ako se ne postavi novi sreski načelnik koji će raditi na smirivanju strasti i približavanju pravoslavnih JRZ.²¹ Da su predviđanja bana Drinske banovine bila osnovana pokazali su rezultati skupštinskih izbora od 11. decembra 1938. godine. Kandidat JRZ Hivzija Gavrankapetanović osvojio je skupštinski mandat u rogatičkom izbornom srezu, ali bez većinske potpore birača, isključivo na temelju odredbi izbornog zakona koje su išle u prilog zemaljske liste s najvećim brojem glasova.²² Pravoslavni, nezadovoljni Stojadinovićevom politikom podjele vlasti i utjecaja sa Spahom i muslimanima, masovno su glasali za kandidata na Mačekovoj opozicionoj listi Dobrosava Jevđevića (1895–1962), novinara i publicistu, budućeg četničkog vojvodu koji je otvoreno zagovarao prekid svake političke saradnje pravoslavnih sa muslimanima, u kojim je gledao neskrivene neprijatelje Srba i jugoslavenske države.²³

Sliku međuratne Rogatice, dakako, ne čine samo pljačke, neredi i politička trvenja. Mnogo su češći bili prizori tolerancije i koegzistencije, poput svečanog otkrivanja i osvećenja spomen kosturnice u čast izginulim srpskim i crnogorskim vojnicima u borbama na području Rogatice 1914. godine. U nedjelju 2. augusta 1931. godine, u prisustvu ličnog kraljevog izaslanika generala Svetomira Đukića, mitropolita dabrobosanskog Petra Zimonjića,

²¹ AJ, MSt, 37-48-310.

²² Zlatko Hasanbegović, *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929. – 1941. (u ratu i revoluciji 1941. – 1945.)*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Zagreb 2012, 420.

²³ Isto, 417, 523–526.

općinskog načelnika Galiba Čapljića i drugih zvanica, održana je svečanost koja se pretvorila u narodno veselje – uz vojnu muziku, prangije koje su pucale i klicanje kralju i otadžbini. U svom izvještaju, spominjući ovaj događaj, ban Drinske banovine je primijetio da je svečanost prošla bez ijednog incidenta, iako se tog dana u Rogatici iskupilo oko 12.000 ljudi.²⁴ Spomen kosturnica je podignuta na inicijativu gradske općine, uz pomoć svih kulturno-prosvjetnih društava, ustanova i građana Rogatice.²⁵ Na grobove vojnika vijence su zajedno položili predstavnici "Gajreta" i "Prosvete", što je imalo veoma pozitivan odjek u narodu.²⁶ Pazarni dani, teferiči, priredbe, zabave i takmičenja, bez obzira na konfesionalna ograničenja, okupljali su šire narodne slojeve i upućivali ljude jedne na druge, stvarajući prostor skladu i razumijevanju te uživanju u blagodetima mirnog života u istočnobosanskom gradiću – kojeg su tek čekale nove kušnje i nesreće.

Rogatica u prvim danima okupacije

Novе muke i nevolje uslijedile su prenošenjem plamena novog svjetskog sukoba na prostore Kraljevine Jugoslavije. Slabašne vojne snage i političke kohezije, Jugoslavija je brzo kapitulirala u sudaru sa daleko nadmoćnijim okupatorskim vojskama. Deset dana od početka Aprilskog rata, 16. aprila 1941. godine, Osmа oklopna divizija njemačke vojske zauzela je Rogaticu.²⁷ Okupatorske snage

²⁴ *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini*, knjiga 1 (1929–1931). Izdavač: Arhiv Bosne i Hercegovine. Sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo 2009, 305.

²⁵ *Rogatica – monografija*, 149–150.

²⁶ A.K., Osvećenje spomen kosturnice u Rogatici, *Politika*, XVIII/1931, br. 8344, 7.

²⁷ Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945.*, Plejada – BNZG – University Press, Zagreb – Sarajevo 2016, 29.

su za kratko vrijeme razoružale i zarobile većinu poražene jugoslavenske vojske. Velike količine zaplijenjenog oružja odlagane su na gomilu, gdje su lomljene i spaljivane.²⁸ Dio naoružanja i opreme, ipak, ostao je van dosega okupatora, zaslugom vojnika koji su izbjegli hapšenje i seljaka koji su iskoristili ratni metež da se domognu oružja i sakriju ga na udaljenim lokacijama. Autor Elaborata Kotarske oblasti Rogatica ističe kako su odmah po raspadu Jugoslavije u aprilu 1941. pravoslavni seljaci sakupljali i sakrivali oružje, kojeg je bilo, zajedno sa streljivom, u velikim količinama na putevima. Nisu se odazvali pozivu Nijemaca za predaju oružja, za razliku od muslimana koji su predali sve svoje oružje, "vjerujući da je tu velika Njemačka sila i naša mlada [Nezavisna] Država [Hrvatska] i da su one u mogućnosti uvijek i u svako doba postaviti mir ukoliko bi se negdje pojavila pobuna".²⁹ Sakupljanje i sakrivanje oružja bilo je u skladu sa stavom Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) izraženim na sjednici u Zagrebu od 10. aprila 1941. godine,³⁰ ali je malo vjerovatno da je u pozadini stajala namjera seljaka da se podigne ustanak protiv okupatora i njihovih pomagača – ustaške vlasti novoproglašene Nezavisne Države Hrvatske (NDH) – za što se pripremala KPJ. Neki kadrovi KPJ, međutim, vrlo brzo su došli u doticaj sa pravoslavnim seljacima, temeljem direktiva koje su dolazile sa Glasinca, gdje je ubrzo nakon Majskog savjetovanja KPJ formiran Vojni štab za

²⁸ *Rogatica – monografija*, 184.

²⁹ Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla (dalje: ATKT), Zbirka: Radnički pokret i NOB u sjeveroistočnoj Bosni 1920. – 1945. [digitalizirana arhivska građa] (dalje: RP-NOB), 3-OJ70-27. Elaborat Kotarske oblasti Rogatica o razvoju događaja na Romaniji u 1941. godini (dalje: Elaborat), 3453/1. Prijepis. Original se nalazi u Vojnom arhivu Srbije u Beogradu (bivšem Arhivu Vojno-istorijskog instituta reg. 24/1-1, kut. 202).

³⁰ Vlado Strugar, *Jugoslavija 1941–1945*, III izdanje, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978, 25–26; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Druga knjiga. Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941 – 1945*, Nolit, Beograd 1988, 70; Mladenko Colić, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941 – 1945*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1988, 11.

Romaniju sa Slobodanom Principom Seljom na čelu.³¹ Za autora Elaborata, ipak, nije bilo dileme da su pravoslavni Srbi doista namjeravali podignuti ustanak, i to u proljeće 1942. godine.³² U tom pravcu ih je usmjeravalo više faktora. Bivša Zemljijska stranka, koja je imala dosta pristaša na prostoru Glasinca, omogućila je formiranje partizanske grupe u Romaniji sa nekim inženjerom zvanim »Čiča«, a uz potporu romanijskog seljaka Janka Jovića.³³ Iz redova pobornika bivše jugoslavenske vlasti na vrbovanju ljudi u rogatičkom kotaru protiv NDH posebno se istakao trgovac iz Rogatice Aleksa Janković, "dušmanin svega onoga što je muslimansko i hrvatsko", prvi među odmetnicima,³⁴ a uz njega ubrzo i Aćim Babić iz sela Krama kotar vlasenički.³⁵ Autor primjećuje da je partizanska grupa vrlo brzo ispoljila toleranciju prema neistomišljenicima kada je pustila poštara koji se, nakon što je bio uhapšen od strane odmetničke straže u blizini sela Stjenica na putu za Sokolac, vratio živ i zdrav u Rogaticu i pričao kako su ga odmetnici lijepo primili, "sem su mu oduzeli poštu".³⁶

Elaborat, usmjeren ka rekonstrukciji uzroka i okolnosti u pozadini ustanka na području Romanije 1941. godine, nije izravno analizirao prilike i zbivanja u Rogatici po uspostavi NDH, ali je

³¹ *Rogatica – monografija*, 188.

³² ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/1.

³³ Riječ je o Janku Joloviću, koji je bio prvi predsjednik Sreskog narodno-oslobodilačkog odbora u Rogatici 1941. godine i član Okružnog komiteta KPJ za Romaniju.

³⁴ Aleksa Janković je kasnije postao jedan od četničkih komandanata na prostoru Romanije.

³⁵ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/2. Aćim Babić (1894–1944), seljak iz sela Kusača kod Han Pijeska, tokom jula 1941. se odmetnuo u šumu, ali nije bio pod utjecajem KPJ. Zajedno sa Perom Đukanovićem stavio se na čelo birčanskih ustanika čije je glavno postignuće bilo zauzimanje Vlasenice i razbijanje hrvatskih snaga kod Papraće koje su pošle u pomoć Vlasenici. (Zdravko Antonić, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941.*, Univerzal, Tuzla 1983, 127–128).

³⁶ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/3.

ukazao na lokalne faktore koji nisu išli u prilog mogućnosti odbrane grada u slučaju ustaničkog napada. Nekoliko katolika u Rogatici je pogrešno shvatilo da stvaranjem NDH sva vlast pripada njima te su na svakom mjestu počeli harangirati protiv muslimanskog svijeta. Među njima se posebno istakao Josip Stipančić, "čovjek više jezuita nego Hrvat", po prirodi podmukao, sebičan, a spram muslimana apsolutno nepomirljiv. U privatnom životu poznat kao neka vrsta publiciste te pisac brošura o hrvatstvu, Stipančić je zapravo i za vrijeme Jugoslavije tražio veze sa Srbima, a protiv muslimana, iako ga je muslimanski svijet u Rogatici, kada je tek otvorio svoju advokatsku kancelariju, dočekaio raširenih ruku i zahvalio Bogu što je došao u Rogaticu jedan Hrvat advokat.³⁷ Kada je osnovana NDH, nastavlja autor Elaborata, "ovaj se je čovjek rasplamsao u svojoj mržnji spram našeg [muslimanskog] svieta", o čemu govori njegovo negodovanje prilikom posjete Rogatici Hakije Hadžića, kao i njegovo oglašavanje u sarajevskim novinama u kojem je pisao protiv "begova i kočijaša" i drugih faktora koji "koče" uspostavu ustaške vlasti u Rogatici.³⁸

³⁷ ATKTK, RP-NOB, Elaborat, 3453/4. Prema navodima Rasima Hurema, dr. Josip Stipančić, koji je ubrzo po proglašenju NDH bio idejni nosilac i tvorac ustaške vlasti u rogatičkom kraju, doselio se u Rogaticu još 1935. godine, "vjerovatno ne bez razloga političke prirode". (*Rogatica*, Svjetlost, Sarajevo 1966, 100).

³⁸ ATKTK, RP-NOB, Elaborat, 3453/4. Također vidjeti: ATKTK, RP-NOB, Elaborat, 3453/14. Autor vjerovatno misli na članak u *Sarajevskom novom listu* od 8. juna 1941. godine u kojem je nepotpisani autor ukazao na sporosti i poteškoće pri uspostavi ustaškog režima u Rogatici i njenoj okolini, za što je okrivio naslijeđeni kadar na različitim pozicijama, naročito po selima, gdje još uvijek drže položaje "na štetu ispaćenoga naroda" općinski načelnici, bivši četnici, trgovci koji su uništavali državne šume, špekulanti u pogledu poreza na tečevinu, pijanice, kartaši i drugi nesolidni elementi. "Kod nas u Rogatici kao da nijesu poznati ni oni osnovni pojmovi ustaških načela, a kamoli ideje vodilje hrvatske državne uprave." Autor je demagoški zaključio, zagovarajući radikalnu kadrovsu čistku, da se mora prestati "loviti u mutnom" i narodu dati pravda koju traži i zaslužuje, jer to traži životni interes hrvatske države, "posebno u ovim našim stranama". (Priješka potreba velikog čišćenja u Rogatici, *Sarajevski novi list*, I/1941, br. 24, 6).

Mala skupina katolika u Rogatici, dakako, nije mogla biti jedini faktor razdora i nestabilnosti ionako slabašne i nesigurne vlasti nove države u Rogatičkom kotaru, u kojem je odmah po okupaciji i nekolicina rogatičkih muslimana stala uz novi poredak. Tako su se na liniji ustaškog pokreta našli, pored ostalih, trgovci Ahmed i Ibro Pašić, električar Mustafa Jamaković, zemljoradnici Ibro Suljagić i Šukrija Ajanović, a i Ragib-aga Čapljić je svojim pristupom ustašama doprinio jačanju ustaške vlasti u Rogatici.³⁹ Jedan od njih, Zulfo Dumanjić, osnovao je muslimansku miliciju u jesen 1941. godine.⁴⁰ Razlozi pristupanja ustašama bili su različiti, od puke lojalnosti novim vlastima do častohleplja i koristoljublja. U jednom izvještaju iz sredine jula 1941. godine oružnička postaja Višegrad, opisujući pljačke na prostoru Sjemeća od strane ustaša iz Boričke općine, kotar rogatički, donijela je profil ljudi iz muslimanskih sela koji su se uključili u ustaške formacije. Ustašu Deliju Bidu iz Medne Luke predstavila je kao opasnog kradljivca s kojim je bivša žandarmerija uvijek imala posla, Salku Herića iz istog sela kao čovjeka koji nije na dobrom glasu i koji ne zaslužuje da bude primljen u ustaške redove, a Hameda Agića i Osmana Canovića iz Stare Gore kao stare švercere duhana i monopolskih artikala, svađalice, ubice i poznate liferante oružja. Navodni pretresi kuća i stanova, zapravo obične pljačke nedužnog naroda, vršeni su po naređenju načelnika Boričke općine Zulfe Dumanjića i nekog Salema, ustaškog vođe iz Rogatice, a ustaše su narodu govorile da su im oni sada begovi i da se nemaju kome žaliti, pošto su oni u stanju i oružništvo pohapsiti i razoružati, "jer za njih danas oružništvo ne važi ništa".⁴¹ Oružnička postaja Višegrad je istakla da muškarci Sjemeća zbog straha bježe od kuća, a kad naiđe oružništvo izlaze

³⁹ *Rogatica*, 101.

⁴⁰ R. Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, 326.

⁴¹ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu*. Zbornik dokumenata, tom I, dokument br. 131, Vojnoistorijski institut, Beograd 1993, 335.

pred njega žene, djeca i odrasli ljudi moliti za zaštitu privatne imovine, dok vojničke stvari sami predaju oružničkim postajama.

Prema Zapisničkom očitovanju "Naročitog odbora građana grada Rogatice" od 6. decembra 1941. godine, u prvim danima nakon uspostave NDH u Rogatici i njenoj okolini stanje je bilo "potpuno zadovoljavajuće" i vladao je red i mir. Srpski živalj je bio potpuno miran i svjestan da su nastale nove prilike na koje oni moraju računati.⁴² Ovakve ocjene su često davali lokalni politički faktori koji su prihvatili novi poredak, ali i mjere rasne i političke diskriminacije koje je on donio i sprovodio. A onda je, nastavlja Odbor, uslijedio kobni događaj – dolazak u Rogaticu poglavnikovog povjerenika Hakije Hadžića, koji je svojim tvrdnjama i porukama uzbunio Srbe i dao povoda njihovom nezadovoljstvu i odmetanju. Odbor nije spomenuo činjenicu da je u isto vrijeme kada je Hadžić boravio u Rogatici upućeno iz rogatičkog logora u logor u Sisku 26 osoba pravoslavne vjere iz općina Prača, Rogatica, Borike i Glasinac, uključujući pravoslavnog protu Atanasija Kosorića.⁴³

Hakija Hadžić u Rogatici

Poglavnikov povjerenik Hakija Hadžić došao je Rogaticu u sklopu njegove posjete pograničnim mjestima istočne Bosne, koja je obilazio zajedno sa doglavnikom NDH Adem-agom Mešićem, u mjesecu julu 1941. godine. Prema izjavi Halida Čauševića, Hadžićevog i Mešićevog tajnika, svrha njihovih posjeta je bila da se, po izričitoj želji poglavnika, ispituju "raspoloženje i potrebe" naroda Bosne i Hercegovine, "osobito pak Hrvata muslimana istočne

⁴² Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo (dalje: GHB), Zbirka rasutih dokumenata i arhivalija na bosanskom jeziku (dalje: ZRDA), A-814/B. Podpredsjedništvu Vlade Nezavisne Države Hrvatske putem Njegove preuzvišenosti reis-ul-uleme u Sarajevu (dalje: Očitovanje).

⁴³ *Zločini*, tom I, br. 127, 325–326.

Bosne".⁴⁴ Dana 23. jula 1941. Hakija Hadžić je izvijestio Ministarstvo hrvatskog domobranstva u Zagrebu da je u svim mjestima koje je obišao opazio "veliko oduševljenje naroda" stvaranjem NDH i "duboku zahvalnost i ljubav prema Poglavniku". Ipak, glavnu pažnju u svom izvještaju Hadžić je usmjerio ka najavljenom preseljavanju Srba i njihovoj zamjeni Slovencima. Prema sporazumu od 4. juna 1941. između njemačkih vojnih i diplomatskih predstavnika i vlasti NDH, ukupno 170.000 Slovenaca trebalo je biti preseljeno na teritoriju NDH, dok bi odgovarajući broj Srba bio izmješten iz NDH na teritoriju okupirane Srbije.⁴⁵ Hadžić je iznio stav da naseljavanje slovenačkog stanovništva u pograničnim kotarevima prema Srbiji i Crnoj Gori, usljed vjerskih i jezičkih razlika, koje bi priječile bilo kakvu njihovu asimilaciju sa domicilnim muslimanskim stanovništvom, ne bi bilo oportuno i poželjno. Potpuno posvećen nacionalističkim stremljenjima ustaškog režima, predložio je da se "na slobodna zemljišta uz našu istočnu granicu" nasele domaći muslimani i katolici iz samih dotičnih kotareva. Njima bi kao graničarima trebalo dati "zemlje u obilnoj mjeri", što bi poduprlo ne samo natalitet nego i njihovu požrtvovanost u odbrani svoje kuće i domovine.⁴⁶ Sličnu argumentaciju u pozadini prijedloga za reviziju agrarne reforme u Bosni i Hercegovini iznio je krajem jula 1941. doglavnik Adem-aga

⁴⁴ V. M., Manifestacioni put Doglavnika i Poglavnikovog povjerenika kroz Bosnu. Niz uspješnih skupština i dogovora sa narodom, *Sarajevski novi list*, I/1941, br. 56, 7.

⁴⁵ Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945. Okupacija i kolaboracija*, EPH Media, Zagreb 2010, 443. Usporediti: Andrija-Ljubomir Lisac, Deportacije Srba iz Hrvatske 1941., *Historijski zbornik*, god. IX, br. 1–4, Zagreb 1956, 126–127; Marica Karakaš Obradov, Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 43, br. 3, Zagreb 2011, 802–807.

⁴⁶ *Zločini*, tom I, br. 150, 369–372.

Mešić – lično poglavniku, očekujući višestruku ekonomsku i političku korist od najavljenog iseljavanja "grko-istočnjaka".⁴⁷

"Naročiti odbor građana grada Rogatice" ističe da je Hakija Hadžić, na sastanku sa mjesnim muslimanima u rogatičkoj općinskoj vijećnici, održao govor u kojem je podvukao tri stvari od naročitog značaja za Rogaticu i okolne kotareve. Kao prvo, naveo je osnivanje Vojne krajine, u koju se uključuje i Rogatica. "U vezi sa ovim rekao je da će se na području Vojne krajine istrijebiti Srbi te da će ostati samo Hrvati muslimani i katolici."⁴⁸ Kao drugo, govorio je o donošenju novog Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici u NDH. I kao treće, spomenuo je agrarno pitanje i rekao da će se namiriti šteta koja je "zemljoradnicima" učinjena oduzimanjem zemlje "sa nepravilnim i nezakonitim rješanjem agrarnog pitanja". Odmah nakon izjave Hakije Hadžića o istrebljivanju Srba sa područja Vojne krajine, nastavlja Odbor, Srbi su se iste nedjelje počeli dizati i buniti, i to prvo u Sokolovičkoj općini. Osim toga, nakon odlaska Hakije Hadžića iz Rogatice, telal je dva do tri puta nedjeljno u gradu Rogatici izvikivao da se ne smije ništa kupovati od pravoslavaca i Jevreja.⁴⁹ Ovo izvikivanje telala djelovalo je na pravoslavni živalj

⁴⁷ Husnija Kamberović, *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo 2011, 78–79.

⁴⁸ GHB, ZRDA, A-814/B. Očitovanje.

⁴⁹ Ubrzo po formiranju Državnog ravnateljstva za ponovu u Zagrebu i njegovih glavnih podružnica u Banjoj Luci, Osijeku i Sarajevu, u čijoj kompetenciji su bili poslovi oko useljavanja Slovenaca na teritoriju NDH i deportacije Srba iz NDH u Srbiju, upravno-političkim oblastima na razini kotareva prosljeđena je 2. jula 1941. godine okružnica u kojoj su data detaljna uputstva u vezi sabiranja, tretmana i otpremanja uhapšenika u logore odakle bi bili deportirani iz NDH. U okružnici je, pored ostalog, stajalo kako na uobičajeni način stanovništvu treba staviti do znanja da niko ne smije kupovati ili primati darove, ili primati na navodno čuvanje bilo šta od Srba i Židova, jer se i to smatra prekršajem. Sva zaplijenjena imovina vlasništvo je NDH i za svaku krađu i pljačku iste, makar i u pokušaju, izriče se putem prijekog suda smrtna kazna. (A-Lj. Lisac, *Deportacije*, 129. Dodatno vidjeti: ATKT, RP-NOB, 3-OJ70-35. Državno ravnateljstvo za ponovu. Broj: 15/1920–1941. Svim općinskim poglavarstvima). U pozivu Srbima Predstojništva Gradskog redarstva u Mostaru od 14. augusta 1941. godine da se dotičnog dana u

vrlo loše i odmah se osjetio revolt velikog dijela pravoslavaca protiv ovakvog postupka mjesnih političkih vlasti koje su ovakvu naredbu izdale. Član Naročitog odbora trgovac Sejdalija Karahmet, stoji u očitovanju, lično je otišao kotarskom predstojniku Huseinu Čami i zamolio ga da ovu odluku povuče, s obrazloženjem da je vrlo nezgodna i da izaziva Srbe koji su po svojoj brojnoj snazi skoro izjednačeni sa muslimanima te da bi ista mogla imati vrlo hrđavih posljedica obzirom da su muslimani nenaoružani. Kotarski predstojnik mu je odgovorio da on nije autor naredbe i da mora izvršiti naređenje više vlasti. Drugi uzroci pobune i odmetanja rogatičkih pravoslavaca, navodi se u očitovanju, bili su postupci ustaša. Problem nije nastao osnivanjem ustaškog logora, već dolaskom u Rogaticu jednog ustaškog izaslanika iz Sarajeva, u drugoj polovini jula, koji je odmah postavio ustaše za povjerenike u pravoslavnim i židovskim radnjama te ih lično obišao i pokupio sav gotovi novac. Potom je židovske radnje zapečatio, a neke pravoslavce od kojih je uzeo novac pohapsio. Karahmetu je ušao u radnju i uzeo 30 litara benzina bez plaćanja. Posljedice njegovog ponašanja su bile te da se pravoslavni živalj u masama odmetnuo u šumu.⁵⁰

22.00 sata sakupe na željezničkoj stanici radi iseljenja u Srbiju zabranjuje se "svima i svakome" pod najstrožijom kaznom primati bilo šta od Srba na poklon, pohranu ili obračun u naravi, kao i za iste, koji se moraju iseliti, bilo intervenirati bilo ih prikrivati. (ABH, Fond: Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Bosnu i Hercegovinu – Plakati 1941–1945, 1119-41).

⁵⁰ GHB, ZRDA, A-814/B. Očitovanje. Iz ovih navoda se ne vidi da su odmetanju pravoslavnog življa rogatičkog kotara od vlasti NDH prethodili masovni zločini ustaša, već uspostava sistema diskriminacije i bespravlja koji je nagovještavao crne dane za pravoslavno stanovništvo Rogatice i okoline. Ni drugi dostupni izvori i literatura ne govore o masovnim ustaškim zvjerstvima nad pravoslavcima rogatičkog kraja u ljeto 1941. godine. Vladimir Dedijer je 24. decembra 1941. godine, za vrijeme partizansko-četničke vladavine u Rogatici, zabilježio u svom dnevniku: "Stižemo u Rogaticu. Tužna varoš – popaljena i opljačkana. Pričaju nam partizani: ustaše jednog pravoslavnog popa potkovali, udarili mu potkovicu na dlanove i kolena, zatim osedlali i na njemu kroz grad jahali. Četnici su to isto

"Šta ste se prepali? Tu nema svega 20 četnika!"

Članovi Naročitog odbora Sejdalija Karahmet, Muhamed Daidžić, Uzeir Jesenković, Sulejman Pešto i Muhamed Gladan gledali su u protusrpskim istupima i postupcima Hakije Hadžića i ustaša glavni razlog pobunjeničke akcije srpskog elementa u rogatičkom kraju, vjerujući da odmetanje ne bi uzelo većeg maha da se prema Srbima "taktičnije postupalo".⁵¹ Njima, u datom vremenu, očito nisu bile poznate aktivnosti KPJ na podizanju i usmjeravanju ustanka, uključujući ulogu komunista u mobilizaciji seljaka na romanijskom području. Još 1938. godine bila je formirana ćelija KPJ u selu Glasincu,⁵² koje će postati, zajedno sa Šatorovićima, Okruglim i Gučevom, žarište ustaničke akcije na Romaniji. U drugoj polovini jula 1941. na ovom području je već djelovao Romanijski partizanski bataljon⁵³ sa Slavišom Vajnerom Čičom na čelu, građevinskim inženjerom, predratnim komunistom, čovjekom kojeg je pratio glas širokogrudne i pravične osobe.⁵⁴ U noći između 31. jula i 1. augusta 1941. Čičina vojska je uspjela pokidati telefonsku vezu i zapriječiti put na relaciji Mokro – Han Pijesak i Sokolac – Višegrad, ali joj nije pošlo za rukom zauzeti oružničku stanicu u

učinili jednom muslimanskom trgovcu. Poklani su svi muslimani viši od puške." (Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, prva knjiga, Prosveta, Beograd 1970, 78). Ni Dedijer nije spomenuo masovne zločine nad pravoslavicima. Klanje muslimana "viših od puške" moglo bi se odnositi na muslimanski živalj u okolini Rogatice, a ne u samom gradu.

⁵¹ Isto.

⁵² Z. AntoniĆ, *Ustanak*, 47.

⁵³ Početkom oktobra 1941. naredjenjem Štaba Sarajevske oblasti narodno-oslobodilačke vojske Romanijski partizanski bataljon je pretvoren u Narodnooslobodilački partizanski odred "Romanija" (Romanijski NOP odred).

⁵⁴ Autor Elaborata Kotarske oblasti Rogatica nije znao identitet i prošlost komandanta Romanijskog partizanskog bataljona. Naveo je da se iza imena »Čiča« krije mašinski inženjer "FRANJO VERNER", po vjeroispovijesti katolik, raniji službenik pri općinskom poglavarstvu u Sarajevu. (ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/3).

Žljebovima.⁵⁵ Autor Elaborata navodi selo Žljebove kao mjesto prvog sukoba odmetnika i oružnika na prostoru Romanije, ali ne spominje komuniste kao inicijatore napada. Za razliku od Karahmetove grupe, on je u ustanku gledao ciljano dizanje naoružane pravoslavne mase protiv hrvatske države – bez dominantnog učešća komunista⁵⁶ – ali je i on podvukao odgovornost

⁵⁵ Z. AntoniĆ, *Ustanak*, 142. Usporediti: *Rogatica – monografija*, 189–190; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (dalje: *Zbornik NOR-a*), tom IV, knjiga 1, Vojnoistorijski institut, Beograd 1951, dokument br. 259, 576.

⁵⁶ Osnovanost ovog gledišta potvrđuje idejno-politička amorfnost ustaničke mase istočne Bosne kojoj, uglavnom, nisu bili poznati ciljevi partizanske borbe. Neke jedinice su nominalno priznavale autoritet Romanijskog partizanskog odreda i njegovog komandanta, ali su pretežno djelovale autonomno, zanemarujući ključne direktive koje su dolazile od Štaba Odreda. (*Rogatica – monografija*, 192). Rodoljub Čolaković u svojim *Zapisima* spominje jednu četničku četvu sa dobroćudnim komandirima Rajkom Šupićem, koji se hvalio da je zajedno sa Čičom "udaro na Žljebove". (Rodoljub Čolaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, II, Svjetlost – Sarajevo, Prosveta – Beograd, Kultura - Beograd, Sarajevo 1966, 188–189). Indikativno svjedočenje o karakteru i stremljenjima Čičine vojske ostavio je u svojim memoarima tadašnji komandant Glavnog štaba NOP odreda Bosne i Hercegovine Svetozar Vukmanović Tempo. Po dolasku u Rogaticu, koju su u oktobru 1941. godine zajedno zauzeli partizani i četnici, Tempo je držao govor pred okupljenom vojskom, ali njegove riječi nisu izazvale skoro nikakvo odobravanje ljudstva. "Osjećao sam se neprijatno. Očekivao sam da vidim našu, partizansku vojsku koja je oslobodila jedan grad, a susreo sam se sa vojskom koja nije naša mada stoji pod našom komandom." Čiča mu je priznao da nemaju nijednog komuniste ni u četama ni u bataljonima koji čine partizansku vojsku u Rogatici. Kada se susreo sa komandirima i komandantima Tempo je bio nemalo iznenađen likovima mladih seljaka sa kokardama na kapama, ali još više odlučnim glasom jednog od njih koji mu je poručio: "Samo s nas mrtvih možete skinuti ove kokarde! Mi smo se pred jevanđeljem kleli na vjernost." Kada su mu objasnili da se bore za slobodu, ali ne i za staru Jugoslaviju, Tempo se pomirio sa "partizanima vjernicima" bez zvijezde petokrake. "Bio sam razoružan njihovim argumentima. Oni se bore za oslobođenje, za nešto što neće biti stara Jugoslavija. A kakva treba da bude ta nova Jugoslavija, oni nijesu znali. Njihovo saznanje o tome šta treba mijenjati u staroj Jugoslaviji sazrijevaće naporedo sa razvojem borbe. Ako je tako, zašto da ne budu u našim redovima, makar i sa četničkom kokardom!" (Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari*, knj. 1, Komunist, Beograd 1971, 219–221). Dodatno vidjeti: Rasim Hurem, *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Svjetlost, Sarajevo 1972, 68–70.

domaćih faktora, prvenstveno u smislu slabih izgleda da se spriječi zauzimanje Rogatice od strane ustanika.

Prema autoru Elaborata, načelnik Rogatice Galib Čapljić i rogatički kotarski predstojnik Husein Čamo su vrlo brzo postali svjesni opasnosti koja prijete Rogatici od pobunjenih pravoslavnih seljaka. Naišli su, međutim, na zid nerazumijevanja civilnih i vojnih vlasti NDH koje su im, na njihova upozorenja, odgovarali riječima: "Šta ste se prepali. Tu nema svega 20 četnika." Ni zapovjednik Vojne krajine sa sjedištem u Višegradu potpukovnik Stjepan Jakovljević nije ozbiljno shvatio tvrdnje o prijetnji sigurnosti Rogatice. Jednog jutra nazvao je telefonom dežurnog u Rogatičkom kotaru te ga priupitao šta ima novoga, a zatim ironično nadodao: "Jesu li Vam potrebne dvije divizije domobrana?" Konačno je na uporne molbe za pomoć Čapljića i Čame u Rogaticu upućen satnik Žic, ali ni on sa svojom malom skupinom domobrana nije mogao pružiti uvjerenje narodu da mu ne prijete nikakva opasnost. Posljedica stalnih molbi prvih ljudi Rogatice je bila da su vojne vlasti NDH u Sarajevu zaključile kako je Husein Čamo nesposoban čovjek, "ali ovo u stvari nije odgovaralo istini".⁵⁷ Nakon što su ustanici tokom augusta 1941. zauzeli Sjemeć, Sokolac i Stjenice,⁵⁸ Čapljić i Čamo su bili svjesni da će uslijediti napad na Rogaticu te su odredili Sejdaliju Karahmeta, trgovca iz Rogatice, da ode sa nekoliko ljudi tražiti pomoć u Sarajevo. "Premda ova grupa ljudi nije bila u najboljim odnosima sa braćom Čapljićima [Ragibom i Galibom], osjetila je i sama opasnost i dobronamjernost g. Galiba Čapljića, te u ime njegovo i cijelog občinskog vieća krenula je u Sarajevo da traži pomoć."⁵⁹

⁵⁷ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/5.

⁵⁸ *Rogatica*, 104–105; *Rogatica – monografija*, 192–193; Grujo Novaković, *Legendarna Romanija*, unutar: *Istočna Bosna u NOB-u 1941-1945. Sjećanja učesnika*, knjiga 1, Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd 1971, 722–724.

⁵⁹ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/5.

Naročiti odbor navodi da je njegovom biranju prethodio pokušaj građana Rogatice da opreme vlastitu "narodnu miliciju", ali da to nije bilo moguće jer su muslimani već predali oružje vlastima. Neki rogatički građani, prema slovu Zapisničkog očitovanja, ipak su naoružani dočekali napadače. Čini se da bi u tom svjetlu trebalo gledati i tvrdnju u izvještaju zapovjednika Oružničkog voda Rogatica od 11. septembra 1941. prema kojoj su Rogaticu u prvom okršaju sa pobunjenicima 5. septembra 1941. branili vojska, oružništvo, ustaše i – milicioneri.⁶⁰ Vojne vlasti u Sarajevu su poslale nešto oružja, "ali to nije bilo dovoljno da bi mogli *svu našu miliciju* [podvukao: A. J.] naoružati, pa smo tako ostali nemoćni i nedovoljno naoružani prema premoćnoj masi četnika".⁶¹ Zato je izabran Naročiti odbor koji je došao u Sarajevo 3. septembra 1941.⁶² i odmah molio izdašniju pomoć u oružju i vojsci. Sutradan je posjetio zapovjednika Vojne krajine Matu Rupčića i izložio mu stanje u kojem se nalazi Rogatica.⁶³ Prema verziji autora Elaborata, Karahmetova grupa je došla u Zapovjedništvo Vojne krajine zajedno sa članom Ulema-medžlisa Ali ef. Aganovićem, a Rupčić ih nije primio u svojoj pisarni nego u pretsoblju i odmah se počeo izdirati na njih: "Šta ste se prepali? Biće sve u redu!" "Promjenio sam Vam onoga nesposobnoga čovjeka Čamu i šaljem Vam svoga dobroga druga inače sposobnoga čovjeka g. satnika HASANBEGA BAŠAGIĆA." Na to mu je Karahmet odgovorio: "Jedan čovjek k'o ni jedan." Šta on može učiniti? "Dajte Vi nama vojnika i pušaka. Došlo nam je do grla." Na to se Rupčić posprdno nasmijao i završio razgovor sa delegacijom.⁶⁴ Očitovanje prenosi drukčiju verziju.

⁶⁰ *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 1, dokument br. 319, 725. Također: Z. Antičić, *Ustanak*, 149. Autori priloga u monografijama o Rogatici ove milicionere nazivaju "ustaškom milicijom".

⁶¹ GHB, ZRDA, A-814/B. Očitovanje.

⁶² U očitovanju stoji pogrešno: 3. studenog 1941.

⁶³ GHB, ZRDA, A-814/B. Očitovanje.

⁶⁴ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/6.

Rupčić im je rekao da žali njihov trud, vrijeme i novac koji su potrošili, ali da mu je još žalivije što im mora saopćiti da je put za Rogaticu prekinut i da se oni tamo više ne mogu vratiti. Izjavio je da nema oružja i da im ne može vojnički pomoći. Dva dana poslije Naročiti odbor je zajedno sa reisul-ulemom Fehimom Spahom posjetio generala Vladimira Laxu – u za Odbor djelomično povoljnijem ambijentu nakon što su ustanici, samo nekoliko sati od ulaska u Rogaticu, bili prinuđeni da se iz nje povuku i prepuste kontrolu nad gradom domobranskom natporučniku Marku Vrkljanu.

"Neka Turci brane sami sebe!"

Rogaticu su združeno napali partizani i četnici, pet dana nakon što je na Romaniji 1. septembra 1941. godine formiran zajednički partizansko-četnički štab nazvan "direktorijum", čiji je zadatak bio planiranje i izvođenje napada na neprijateljska uporišta.⁶⁵ Napad je omogućen prethodnim prekidanjem pruge Sarajevo – Prača i dijela pruge između Banje Stijene i Renovice, podno sela Borča, istočno od Mesića, čime je Rogatica došla u blokadu.⁶⁶ Grad su napale čete Romanijskog partizanskog bataljona i četnici pod komandom Aćima Babića. Odbranu Rogatice činili su domobrani, oružnici, ustaše i mjesna milicija, nedovoljno naoružani za duži otpor. Napad je počeo 5. septembra u 13.30 sati i trajao sve do pred zoru narednog dana, kada se glavnina vojske, oružništva i ustaša povukla iz grada, "dok su se milicioneri razbježali".⁶⁷ Usljed nedovoljnog osiguranja prilaza gradu te pljačke i nediscipline koja je vladala u redovima ustaničke vojske, pojačane domobranske snage su zajedno sa milicijom i ustašama za svega nekoliko sati istjerale ustanike iz Rogatice i povratile kontrolu nad gradom.

⁶⁵ Z. Antonić, *Ustanak*, 149–150.

⁶⁶ *Rogatica*, 106.

⁶⁷ *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 1, dokument br. 319, 725.

U Zapisničkom očitovanju Naročitog odbora se navodi da su "četničke bande" upale u Rogaticu jer milicija nije bila dobro naoružana "i što je bio vrlo malen broj vojske".⁶⁸ Elaborat Kotarske oblasti Rogatica daje opširan prikaz zauzimanja Rogatice od strane partizana i četnika. Nakon što je prekinuta željeznička veza između Sarajeva i Rogatice znalo se da neposredna opasnost prijeti Rogatici. Petog septembra u Rogaticu je došlo oko 70 domobrana sa tri časnika kao pojačanje. Nejasno je kako su i kojim putem ušli u Rogaticu. No, narod je vjerovao i očekivao da će grad s postojećom vojskom izdržati do nove pomoći. Kada su započele borbe za grad, domobrani su sa milicijom davali žestok otpor cijelog dana. Rogatica je bila u "strašnom puščanom paklu". Do osam sati uvečer borba je neprekidno trajala i odbrana se vršila uglavnom iz kuća. Oko pola devet sastala se jedna grupa domobrana pred Hotelom "Rogatica" i žučno raspravljala o trenutnoj situaciji. Ubrzo su im se priključili novi kotarski predstojnik satnik Hasan-beg Bašagić, direktor Građanske škole Nail Begić i upravitelj Pučke škole Drago Housko "da vide šta se to zbiva". Domobrani su govorili o bezizlaznoj situaciji u kojoj se grad nalazi i prebacivali milicionerima da su ih izdali. "Govorili su da se povuku iz grada i neka Turci brane sami sebe."⁶⁹ Cijelu noć se pucalo iz grada, a odmetnici su sa brda Lunja držali govore i pozivali na predaju.

Šestog septembra u sedam sati ujutro saznalo se da su domobrani zajedno sa ustašama napustili grad. Građanstvo o tome nije obaviješteno, uključujući načelnika Čapljića i bivšeg predstojnika Čamu koji je zajedno sa novim predstojnikom Bašagićem i dalje obavljao predstojničku dužnost. Bašagić je, međutim, napustio sa vojskom Rogaticu, bez ijedne riječi ljudima koji su ostali. Jutro je bilo maglovito. Puškaranja je bilo malo,

⁶⁸ GHB, ZRDA, A-814/B. Očitovanje.

⁶⁹ U smislu povlačenja domobrana koji, očito, nisu bili iz Rogatice i ostavljanja mjesnoj muslimanskoj miliciji da sama brani grad, odnosno živote rogatičkih muslimana.

uglavnom su milicioneri davali neki otpor, ne znajući da se vojska povukla iz grada. Tri sata kasnije odmetnici su ušli u grad i za taoce uzeli Galiba Čapljića i Huseina Čamu, s upozorenjem da će odmah biti strijeljani ako ijedna puška pukne na njih. Izdali su naredbu glavarima državnih ureda da svaki mora biti u svom uredu. I zapovjednik Oružničkog voda Rogatica u svom izvještaju ističe da su "četnici" u oko 10.00 počeli ulaziti u glavnu ulicu grada; odmah su opljačkali poštu i poresku upravu te razlupali stolove, ormare i kasu oružničke stanice, razvalili privatne sanduke oružnika iz kojih su sve odnijeli, kao i sav gospodarstveni novac stanice, usto i posteljinu i živežne namirnice, dok oružja nije bilo.⁷⁰ Ubrzo su počela zvoniti zvona na grkoistočnoj (pravoslavnoj) crkvi, a četnici su počeli zalaziti i u sporedne ulice. Opljačkali su stanove nekoliko viđenijih ličnosti, ali nakon nekog vremena – dva sata od njihovog ulaska – začuo se jedan avion kako kruži nad gradom, a u isto vrijeme počela je i pucnjava. Odmetnici su pomislili da su to njihovi koji još ne znaju da su oni u gradu, a kad su shvatili da to domobrani udaraju uskomešali su se i usljed pljačkanja nisu mogli pružiti ozbiljan otpor "nego su počeli bezglavo da bježe".⁷¹ Usto su i civili iskoristili priliku te su izvukli skrivene puške i počeli tući odmetnike s prozora svojih kuća.

Kako su ustanici istjerani iz Rogatice? Prema Naročitom odboru, zahvaljujući junačkom držanju natporučnika Marka Vrkljana, koji je 6. septembra slučajno naišao iz Sandžaka sa malim brojem vojnika. On je zajedno sa "našom milicijom" uspio istjerati četnike iz Rogatice.⁷² Zapovjednik Oružničkog krila Goražde u svom izvještaju od 3. oktobra 1941. godine također spominje Vrkljana kao ključnu ličnost koja je sa satnijama domobrana

⁷⁰ *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 1, dokument br. 319, 725–726.

⁷¹ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/9.

⁷² GHB, ZRDA, A-814/B. Očitovanje. Svi izvori NDH ustanike koji su napali Rogaticu nazivaju četnicima.

protjerala ustanike iz Rogatice.⁷³ Elaborat, međutim, ne predstavlja Vrkljana kao junaka. Vrkljana su domobrani u povlačenju sreli na stanici u Mesićima. On je s nešto svoje vojske i nekim braniocima krenuo put Rogatice, ali kada je došao blizu grada poslao je neke svoje ljude da ispitaju kakvo je stanje u gradu, "a o ulazku u grad da nemože biti nigovora".⁷⁴ To je pravdao tvrdnjom kako ima mali broj ljudi, a i sa streljivom ne stoji dobro. Ključnu ulogu je odigrao jedan od poslanih ljudi, stožernik Alija Mešić, rodom iz Tuzle ili iz njene okoline. On je poslije sam pričao kako je vidio četnike kako pljačkaju po gradu pa je na svoju ruku odlučio navaliti sa svojih desetak ljudi, makar i on i svi njegovi ljudi izginuli. Pritom se poslužio trikom: bacio je dvije bombe u razmaku od dvadeset sekundi, imitirajući detonaciju topova, a zatim udario na ustanike oštrom paljbom iz dva lahka mitraljeza, zbog čega su oni pomislili da su zasuti vatrom iz nadmoćnijih oružja te su se uskomešali i počeli gubiti kontrolu nad gradom. Nakon tri sata borbe, pritisnuti sa raznih strana, ustanici su se povukli, a hrabri stožernik Mešić oslobodio grad Rogaticu. Sat vremena kasnije s južne i sjeverne strane izbila je u Rogaticu narodna milicija sa višegradskim ustašama koje je organizirao načelnik općine Borike Zulfo Dumanjić. Čim je čuo za napad na Rogaticu on je odmah sakupljao seljake svojih sela i pohitao Rogatici u pomoć. Šestog septembra u gradu se nije moglo uspostaviti redovno stanje. "Glavnina vojske na čelu sa Vrkljanom taj dan niti te noći niti sutrašnjeg dana nije ulazila u grad. O toj vojsci se govorilo kako čisti okolinu grada, a uistinu ona se je povukla u Mesiće, a odatle na Ustipraču a sutradan na večer došla je preko Dubske općine u Rogaticu."⁷⁵ Prema verziji zapovjednika Oružničkog voda, koji ne spominje stožernika Aliju Mešića, u grad je prodro odred pod vodstvom domobranskog

⁷³ *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 2, Beograd 1951, dokument br. 117, 331–332.

⁷⁴ ATKTK, RP-NOB, Elaborat, 3453/10.

⁷⁵ ATKTK, RP-NOB, Elaborat, 3453/11.

vodnika Ivana Dončića, a značajno pojačanje došlo je od Zulfe Dumanjića i zapovjednika Oružničke stanice Sjeversko vodnika Mustafe Kozlića.⁷⁶ Dumanjićeva vojska je, u maniru divljih ustaša, na putu iz Sjeverskog ka Rogatici navalila na selo Zagorice i pobila veći broj muškaraca, žena i djece.⁷⁷ Ovaj pokolj nije naveden u izvještaju oružničkog zapovjednika, koji je pak donio podatak da je u borbama za Rogaticu poginulo 15 vojnika i dva milicionera, dok su četnici imali 52 poginula, a vjerovatno i više ako se uzmu u obzir poginuli na periferiji mjesta.⁷⁸ Prema drugim navodima, ukupan broj žrtava bi morao biti veći, obzirom da je u akciji preotimanja Rogatice od ustanika poginulo oko stotinu ljudi.⁷⁹ Nakon završene bitke za Rogaticu Slobodan Princip Seljo je izvijestio Pokrajinski komitet KPJ za BiH da je Rogatica, usljed slabe zaštite i nediscipline, bila u ustaničkim rukama svega dva sata, tokom koja su partizani uspjeli rasturiti letke, održati miting i dati proglas građanima Rogatice. "Plijen nije bio velik."⁸⁰

Vladavina Marka Vrkljana

Čim je ušao u Rogaticu, natporučnik Marko Vrkljan se odmah proglasio glavnim zapovjednikom i oslobodiocem grada – sve vojne vlasti, ustaške i oružničke, kao i vlasti civilnih nadležstava prešle su u njegove ruke. Kako bi svojoj vlasti dao formu "legalnosti", Vrkljan je formirao "Odbor" u koji su ušli "najprljaviji ljudi Rogatice", među

⁷⁶ *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 1, dokument br. 319, 726.

⁷⁷ *Rogatica*, 107; *Rogatica – monografija*, 194–195.

⁷⁸ *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 1, dokument br. 319, 726.

⁷⁹ Tomislav Dulić, *Utopias of Nation. Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941-42*, Uppsala University Library 2005, 194.

⁸⁰ Abdulah Sarajlić, *Ustanak na Romaniji i razvitak Romanijskog partizanskog odreda 1941 godine, Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, god. III, Sarajevo 1951, 126.

kojima su se naročito "svojom prljavštinom" isticali advokat Josip Stipančić, sudski činovnik Murat-beg Pašić, trgovci Muhamed Daidžić⁸¹ i Pašaga Eminagić te "obojica braće PAŠIĆA".⁸² Kako su ovi ljudi došli na položaje? "U većini slučajeva bili su to ljudi lakoga morala i išli za tim da se obogate bilo na koji način." Došli su na položaje zahvaljujući činjenici da su Čapljić i Čamo po čišćenju Rogatice napustili grad, a vladali su tako što su potkazivali izvjesne građane kao opasne za red i državni poredak, te su oni rješenjima povodljivog zapovjednika Vrkljana "strpani u kućne zatvore". Tako su zatvoreni u kućni pritvor sljedeći viđeniji građani: Nail Begić, Husein Hamšić, Drago Houska, Nikola Vidmar i Šahin Šahinpašić.⁸³ Uprava Rogatice sa Vrkljanom na čelu odmah se bacila na osiguranje grada od odmetnika, a to je činila tako što je naređeno kopanje rovova po okolnim brdima,⁸⁴ kao i uzimanjem pravoslavnih muškaraca i žena za taoce.⁸⁵ U svrhu opskrbe stanovništva i vojske poduzimane su rekvizicije koje je vršila nadležna sekcija "Odbora", nabavljajući hranu, stoku i ostala materijalna dobra od pravoslavaca, ostavljajući, pritom, značajne količine uzete hrane i robe za sebe i svoje porodice. U ovoj pljački osobito su se istakli Ahmed Pašić sa svojim bratom te zapovjednik redarstva Ejub Čaušević. Mnogi civili, naročito oni koje vladajuća klika nije voljela, bili su izloženi pritisku da daju novac i ostale priloge za vojsku, posebno pak kćerka Galiba Čapljića koja je jedina od njegove porodice ostala u gradu. "Isto tako članovi odbora pripremali su masne večere u hotel Rogatici, dok je sirotinja grada skapavala od gladi."⁸⁶

⁸¹ Nije jasno da li je riječ o spomenutom članu Naročitog odbora.

⁸² ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/11, 3253/12.

⁸³ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/12.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ T. Dulić, *Utopias of Nation*, 194.

⁸⁶ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/13.

Režim se "veoma brutalno" ophodio prema pritvorenim civilima. Bilo im je zabranjeno, pod prijetnjom strijeljanja, da razgovaraju sa drugim licima, da se dopisuju sa porodicom, a za brijanje morali su pisati pismene molbe "Odboru".⁸⁷ Kažnjavanje građana vršeno je sa po 25 batina goveđom žilom, što je na svojoj koži iskusio Avdibeg Holučić,⁸⁸ viđeniji građanin i trgovac iz Rogatice.⁸⁹

Autor Elaborata ističe da su nakon izlaska ustanika iz Rogatice glavnu ulogu u zaštiti grada i borbama protiv četnika u okolnim selima imali milicioneri, naročito oni predvođeni hrabrim stožernikom Alijom Mešićem, rodom iz Lukavca kod Tuzle. Stražu u Rogatici opet su držali milicioneri, dok je domobranska vojska ležala u logoru. Nakon nekoliko dana ustanici su uspjeli zauzeti Boričku općinu čime je Žepa bila odsječena. Nakon što je spaljena državna pilana zajedno sa cijelom željezničkom stanicom Ustiprača, a potom i centrala za rasvjetu Rogatice u selu Kukavicama, bilo je jasno da predstoji novi napad na Rogaticu. Izgledi da bi slabo organizirana vojska NDH mogla spriječiti ustanike, naročito sve masovnije partizanske jedinice, da ponovo uđu u Rogaticu bili su neznatni, makar su se dvije čete iz pravca Sarajeva u Rogaticu upućenih domobrana uspjele probiti do grada i staviti na raspolaganje zapovjedniku mjesta Marku Vrkljanu.⁹⁰

⁸⁷ Isto. Usporediti: *Rogatica*, 109.

⁸⁸ U Elaboratu stoji: HOLIČLIĆ.

⁸⁹ Prema Teufiku Hodžiću, autoru priloga o Rogatici u Drugom svjetskom ratu u monografiji iz 2009. godine, Avdo Holučić je bio izbičevan i javno ponižen jer je otišao kod zapovjednika Vrkljana da od njega zatraži puštanje dvojice Srba iz zatvora. (*Rogatica – monografija*, 187).

⁹⁰ Z. Antoniće, *Ustanak*, 150.

Druga bitka za Rogaticu

Zauzimanje Rogatice za partizane je bilo od velikog značaja, jer je omogućavalo spajanje teritorije i jedinica sa Sjemeća sa onim na Glasincu, što bi značilo širenje slobodne teritorije do Drine, čime bi se Romanijski NOP odred naslonio na partizane u zapadnoj Srbiji.⁹¹ Za četnike je povod za napad na grad, prema navodu autora Elaborata, nastao nakon neuspjelog pokušaja Vrkljanove vojske da očisti teren između sela Vragolova i Kukavice. Četnici su iskoristili situaciju i izvijestili svoj štab kako hrvatska vojska bježi i da je zgodna prilika za napad na Rogaticu.⁹² Autor ističe da je plan za odbranu grada bio sljedeći:

"Iz rovova se ima davati odpor do zadnjih granica mogućnosti, a onda po tome prieći u drugu liniju rovova, a ako bi se i desio slučaj da se oni imaju napustiti, to u tom slučaju vršila bi se obrana iz samih zgrada. Plan je bio veoma dobro skrojen, ali se je zgriešilo u tome, što su rovove branili samo milicioneri dok se je vojska za to vrijeme nalazila u logoru. Milicioneri nisu bili ni dovoljno naoružani a u mnogim slučajevima ni iskusni za borbu. Bilo je među njima i dječaka starijih od 15. godina, koji do toga momenta nijesu nikada uzeli pušku u ruke. Uslijed ovakovog stanja i manjkanja strijeljiva pri sebi, milicioneri su napustili već drugoga dana rovove i prve i druge linije."⁹³

Druga bitka za Rogaticu započeta je 13. oktobra 1941. godine,⁹⁴ nakon likvidacije ostataka vojnog prisustva NDH u

⁹¹ Naum Zafirovski, Rogatica oktobra 1941., *Istočna Bosna*, knjiga 1, 250; *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 2, dokument br. 32, 93. Također vidjeti: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941 – 1945*, prva knjiga, Vojnoistorijski institut, Beograd 1957, 138–139.

⁹² ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/15.

⁹³ Isto.

⁹⁴ U Zapisničkom očitovanju stoji: 12. oktobra.

rogatičkom okruženju, čime je grad dospio u blokadu i suočio se sa opsadom. U napadu na grad učestvovalo je 12 četa Romanijskog NOP odreda i jedan broj četnika majora Boška Todorovića (bataljon Radivoja Kosorića).⁹⁵ Odbranu grada činili su domobrani Druge bojne Vojne krajine i nekoliko stotina oružnika i milicionera. Organ KPJ *Borba* izvijestio je u svom izdanju od 23. oktobra 1941. da je partizansko napredovanje prema Rogatici bilo otežano, pored ostalog, i usljed činjenice da je svaka periferijska kuća bila "mitraljesko ili puščano gnezdo ustaša".⁹⁶ Prema navodima Nauma Zafirovskog, koji je zajedno sa Pavlom Goraninom Ilijom rukovodio napadom, četnici Žarka Mitrovića i Boška Todorovića su dva puta na svoju ruku udarili na grad, ali izuzev ograničene pljačke nisu postigli ozbiljniji uspjeh.⁹⁷ Elaborat navodi da se četnička taktika sastojala od neprestane vatre na javne objekte u gradu. Imali su jedan top, iz kojeg su grad učestalo tukli, "i tako je bilo slučajeva da su u roku 2–3 sata ispalili 60–70 topovskih zrna".⁹⁸ Posebno je na meti bila rogatička Građanska škola, u kojoj je bilo oko 140 zatvorenih talaca, a iz koje se uzvraćalo sa nekoliko strojica i oko 50 pušaka.

⁹⁵ Z. Antičić, *Ustanak*, 301. Usporediti: N. Zafirovski, Rogatica oktobra 1941., 251.

⁹⁶ *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, tom I, knjiga I, Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta KPJ, Beograd 1949, 44. Prema tvrdnjama zarobljenih hrvatskih vojnika, zapovjedništvo odbrane grada nastojalo je motivirati vojnike i razdražiti ih protiv četnika i partizana pokazujući im izmrcvarene leševe civila, koje su, zapravo, ciljano unakazili ustaške sluge i ološ. (Isto, 367–368). U drugim izvorima nismo našli potvrde ovih navoda.

⁹⁷ N. Zafirovski, Rogatica oktobra 1941., 252.

⁹⁸ ATKKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/16. Iako autor kao glavne napadače na Rogaticu ističe četnike, čini se izvjesnim da se ovdje zapravo radilo o poljskom topu sa Bukrića kojim su partizani uporno tukli odbrambena uporišta u gradu, šireći paniku i demoralizirajući vojsku i miliciju u gradu. (*Rogatica*, 110–111). Na drugom mjestu on, međutim, ponovo spominje "četnički top" kada navodi kako je major Boško Todorović, "artiljerac" i "generalštabni oficir bivše jugoslovenske vojske", bio na čelu topničkog odreda koji se nalazio "u selu Bukuriću", a odakle se pucalo na Rogaticu. (ATKKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/20; ATKKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/21).

Stalno gađanje civilnih objekata unosilo je strašnu paniku kako među pučanstvo, tako i među vojnike. "Grad je bio toliko blokiran da se je ulicama moglo proći samo noću i tada sa velikim rizikom."⁹⁹ Snabdijevanje stanovništva je bilo potpuno onemogućeno, ali su neke nade polagane u avione od kojih se očekivalo da razbiju blokadu i zaustave agoniju grada – nakon što su propali pokušaji da se pregovorima osigura njegova predaja u ruke ustaničke vojske.¹⁰⁰

Avioni su, istina, u nekoliko navrata pružili podršku domobranima i miliciji mitraljirajući položaje ustanika, ali druge pomoći nije bilo.¹⁰¹ Nisko nadlijetanje dva aviona nad gradom, uslijed nepoznavanja situacije na terenu, iskoristili su četnici sa okolnih brda koji su na njih otvorili vatru, što je za posljedicu imalo da se jedan avion srušio u Rogatičkom polju, dok je drugi pao na terenu između Rogatice i Goražda.¹⁰² Autor Elaborata navodi – ilustrirajući karakteristično odsustvo solidarnosti među prvim ljudima Rogatice – kako su branitelji grada pod zaštitom jake vatre uspjeli spasiti ranjenog pilota Margetića, rodom iz Zagreba, da bi ga domobranska vojska, napuštajući Rogaticu, ostavila teško bolesnog u gradu, poslije čega su ga ustanici pronašli, osudili na smrt i ubili. Poslije osam dana odbrane klonulost branilaca bila je vidljiva, ali je zapovjednik Vrkljan insistirao na pružanju otpora po svaku cijenu. Bijesan zbog gubitka zgrade Pučke škole, naložio je stožerniku Aliji Mešiću da je povrati. Na ovaj zadatak Mešić je krenuo u gluho doba noći iz mjesnog zatvora, gdje je ležao Vrkljanovom naredbom, ali je odmah po izlasku bio ubijen pucnjem u leđa. Ne zna se prava istina,

⁹⁹ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/16.

¹⁰⁰ *Rogatica*, 110–111.

¹⁰¹ Prema navodima *Borbe*, prethodno bombardiranje partizanskih položaja od strane neprijateljskih aviona nije imalo nikakve posljedice po tok bitke za Rogaticu. (*Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, 43–44).

¹⁰² ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/17. Prema Rasimu Huremu, partizani su oborili oba aviona; jedan je pao u Kratinama, a drugi u Mešićima. (*Rogatica*, 111). Također: *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*, 44.

ali se u gradu odmah počelo pričati da je ubijen po Vrkljanovom nalogu, jer ga Vrkljan nije podnosio. Premda je odbrana bila na izdisaju, ulagala je posljednje atome snage u nastojanju da spriječi ustanike da osvoje grad, ali kada je grad napadnut bocama napunjenim benzinom izdan je u noći između 23. i 24. oktobra nalog da se odmah pripremi evakuacija vojske iz grada.¹⁰³

Kakva je bila sudbina zatvorenih talaca u Građanskoj školi? Prema autoru Elaborata, "odbornici" koji su uživali Vrkljanovo povjerenje tražili su da se svi taoci i pritvorenici pobiju. Vijest da muslimani u "Odboru" traže likvidaciju talaca stvarala je još veće neraspoloženje pravoslavaca prema muslimanima. Međutim, zahvaljujući Ahmedu ef. Jesenkoviću, trgovcu iz Rogatice, nije došlo do usvajanja zahtjeva za ubijanjem talaca. On je ustao i rekao pred Vrkljanom, Stipančićem, Pašićem i ostalim: "Ako mislite to učiniti, onda pobijte sve ono što nije kadar da napusti Rogaticu, jer će četnici za osvetu to svirepije učiniti."¹⁰⁴ "Odbor" je potom insistirao da se svi taoci zajedno sa pritvorenicima Hrvatima povežu i da prilikom probijanja fronta, po napuštanju Rogatice, budu u proćelju. Međutim, Jesenković je uspio osujetiti i ove namjere "ovih odbornika neljudi", tako da su životi talaca ostali sačuvani. Autor, nažalost, nije objasnio kako je jedan čovjek uspio spriječiti sprovođenje volje većine u Vrkljanovom "Odboru".¹⁰⁵ Vrkljan se kasnije hvalio da je držanje talaca spriječilo masakr civila u Rogatici.

Tri dana prije početka drugog napada na Rogaticu Naročiti odbor s Karahmetom na čelu posjetio je u Sarajevu ministra u Vladi NDH Jozu Dumandžića i predao mu posebnu predstavku s molbom

¹⁰³ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/18; *Rogatica*, 111; Z. Antonić, *Ustanak*, 303.

¹⁰⁴ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/19.

¹⁰⁵ Prema Rasimu Huremu, Vrkljan i njegovi saradnici nisu se usudili pobiti srpske taoce zahvaljujući energičnom protivljenju nekolicine muslimana, uglednih i poštenih građana. (*Rogatica*, 111).

da se hitno pomogne Rogatici u naoružanju i municiji. Efikasna pomoć, koju je Dumandžić obećao, nikada nije stigla. Rogatičani su se, zaključuje se u očitovanju, hrabro branili 12 dana i 11 noći, gubili kuću po kuću i kada je nestalo i zadnjeg metka morali su se povući prema Goraždu, "a svoju čeljad ostaviti na nemilost četnika u požaru zapaljenih kuća".¹⁰⁶ Ciljano potcrtavajući odgovornost vojnih i političkih vlasti NDH za ustaničko zauzimanje Rogatice, Naročiti odbor je pad grada objasnio prvenstveno kao posljedicu nedostatka sredstava za borbu, stavljajući u drugi plan korištenje zapaljivih boca koje je dovelo do požara i odluke da se prekine otpor. Odboru, čini se, nije bilo poznato da je Zapovjedništvo Bosanskog divizijskog područja u Sarajevu nekoliko puta pokušalo pomoći Rogatici, uključujući ambiciozni plan čišćenja terena od pobunjenika u svrhu otvaranja putnog saobraćaja između Sarajeva, Rogatice i Višegrada.¹⁰⁷ Svi naponi u pravcu pomoći Rogatici iz Sarajeva, usljed snage ustaničkih redova, ostali su samo na pokušaju.

Izlazak

U večernjim satima 24. oktobra 1941. godine kotarski predstojnik u Goraždu uputio je velikom županu u Sarajevu telegram sljedeće sadržine:

"Rogaticu zauzeli r[a]zrušili spalili četnici stop Proživjeli iz grada i sela njih oko pet tisuća prebjegli su i stalno pridolaze u Goražde stop Slika gladnih golih i ranjenih užasna je stop Tražim da se stalno avionom do aerodroma na Ustikolini prenosi brašno sol medikamenti i dva ljekara stop U protivnom prijeti opća propast stop

¹⁰⁶ GHB, ZRDA, A-814/B. Očitovanje.

¹⁰⁷ A. Sarajlić, Ustanak na Romaniji, 156–157; *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 2, dokument br. 114, 316–324.

Inače očekujemo napad na Goražde požurite pomoć stop Uručiti naslovniku najbrže stop"¹⁰⁸

Prije zore dotičnog dana hrvatska vojska zajedno sa pretežnim dijelom odraslog muškinja, nešto žena i djece napustila je Rogaticu, zaputivši se južno preko Kukavica prema Goraždu. Po izlasku se vojska sa civilnim stanovništvom podijelila u dva pravca: jedni su išli vodeći žene i djecu željezničkom prugom do sela Brčigova, a drugi brdima vodeći sposobne za borbu. U šumi Miševici ovu drugu grupu sustigle su četničke horde i otpočela je oštra paljba.¹⁰⁹ Videći bezizlazan položaj mnogi su se počeli spuštati niz strme kusučke stijene nad rijekom Pračom blizu Ustiprača. "Četnici su ove naše ljude tukli puškama, kamenjem i svim čega su se prije mogli dohvatiti."¹¹⁰ Ubrzo su zarobili oko 25 muslimana i katolika, opljačkali ih i iz šume istjerali na jednu ravan, a potom izdvojili sedam katolika domobrana, kao i jednu ženu koja je bila u muškom odijelu – kćerku velikog župana Ragib-age Čapljića Taibu, ne znajući o kome je riječ. Zarobljene muslimane su jedno vrijeme mučili, zatim ih skinuli i naočigled onih kojima su poštedili živote strijeljali. Priličan broj izbjeglica zajedno sa domobranima stigao je u Goražde, a odatle su neki išli put Sarajeva, a neki za Višegrad.

Nakon ulaska partizana i četnika u Rogaticu drastično se pogoršao položaj muslimanskog stanovništva na području Rogatičkog kotara. Dvojica seljaka izbjeglica iz sela Točionika izjavila su početkom decembra 1941. u Sarajevu kako im je selo do pada Rogatice bilo mirno od četnika, ali od tog vremena počeli su četnici ubijati ljude, paliti muslimanske domove i odvoditi djevojke i mlade žene u svoje logore. Za primjer su naveli četnička zvjerstva u

¹⁰⁸ *Zbornik NOR-a*, tom IV, knjiga 2, dokument br. 120, 352.

¹⁰⁹ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/19.

¹¹⁰ Isto.

selima Podgradac, Kalimanići i Žepa.¹¹¹ Istakli su da preostalo muslimansko stanovništvo u Rogatičkom kotaru svakog dana očekuje istu sudbinu te da mu prijeti uništenje ako se ubrzo ne oslobodi četničkog terora. U isto vrijeme pisao je reisul-ulema Fehim Spaho Vladi NDH kako se sastao sa dvojicom izbjeglih mještana sa područja Rogatice koji su mu u zapisnik izjavili da su četnici u zadnjih skoro mjesec i pol dana zapalili u Rogatičkom kotaru 71 selo koje se nalazi u općinama Borike, Sokolovići, Dub i Tetinjsko. Paleži, umorstva i pljačke traju i dalje u ovim područjima. Četnici prelaze sve granice u okrutnostima prema civilima.¹¹² Marko Vrkljan je Zapovjedništvu Vojne krajine u Sarajevu, nakon što je hrvatska vojska 30. oktobra 1941. ponovo ušla u Medeđu, poslao lično načinjene fotografije dviju muslimanskih djevojaka sa odsječenim dojčkama, prerezanim vratom, rasječenim trbuhom i odsječenim genitalijama. Sve stanovništvo je poklano, a lešine unakažene.¹¹³ Nakon napuštanja grada 24. oktobra 1941. Rogatičani

¹¹¹ Smail Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, MAG – Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo 1996, 58.

¹¹² **"Paljenje sela uslijedilo je na taj način",** stajalo je u očitovanju dvojice izbjeglica, **"da je stanovništvo sela, djeca, žene i mužkarci, bilo zatvoreno u kuće, a ove su nakon toga bile spaljene. Osim toga traje i dalje i drugčije ubijanje u masama djece, žena i staraca. U selu Kalimaniću zaklano je najednom 12 osoba, među njima 80-godišnji starac Mehaga Hajdarević. Umorstva se vrše na najstrašnji način. Režu se nosevi, vade oči, ženama i djevojkama režu dojke, trudnim ženama režu trbuhe i t. d. U bolnici u Rogatici umoreno je od četnika 300 ranjenika i bolesnika."** (*Odmetnici u pravoj slici*, Nakladna knjižara Velebit Zagreb, Zagreb 1943, 25).

¹¹³ *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*, Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb 1942, 111. Autor Elaborata je zabilježio da je pučanstvo, ukoliko ne bi uspjelo pobjeći, bilo mučeno, a zatim strpavano u jednu kuću, iz koje bi četnici istjerivali gole žene na snijeg da plešu. Tu bi naočigled sviju igrale do iznemoglosti, a onda su im usijanim pletećim iglama vadili jezike, bušili obraze i grudi. Jedna od ovih žena je uspjela pobjeći i dugo se liječila u rogatičkoj bolnici. Pričala je kako je i njena svekrva silovana, a onda su obje gole igrale na snijegu; svekrvi su usijanom pletećom iglom izvadili jezik te je umrla, a ona je po bušenju obraza nekako umakla. Pokolji muslimana vršeni su po

nisu imali mira ni kao izbjeglice u susjednim kotarevima; četnici iz Rogatice i okoline, po ulasku u podrinske gradove, odmah su tražili rogatičke muslimane koje bi klali prije mještana zauzetog grada.¹¹⁴

"Sve Turke pobiti, džamije porušiti i bule silovati!"

Tek na dvadesetoj strani Elaborata autor je spomenuo da su u napadu na Rogaticu sudjelovali i partizani. Oni su se često pojavljivali kao govornici koji su sa brda pozivali Rogaticu na predaju i zajedničku saradnju. Partizana je bilo duplo više nego četnika, pa je u njihovim rukama bila komanda mjesta, čiji je prvi zapovjednik bio Naum Zafirovski, južnosrbijanac, bivši natporučnik jugoslavenske vojske. Sam je izjavio da je pošao u Bosnu da "redom kolje muslimane", jer su mu muslimane tako predstavili stariji, ali kada je došao u Bosnu promijenio je mišljenje o njima, uvidjevši da su to "lijepi i poštene ljudi".¹¹⁵ Četnici su odmah počeli paliti rogatičke zgrade, ali je intervencijom partizanskog zapovjednika Čiče spriječeno daljnje paljenje. Kasnije se ustanovilo da su četnici

naređenju zapovjednika četničkog bosanskog odreda majora Jezdimira Dangića. (ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/27; ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/28).

¹¹⁴ Vladimir Dedijer, Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941–1945. Zbornik dokumenata i svjedočenja*, Svjetlost, Sarajevo 1990, 126. Također: Izjava džematskog imama u Goraždu Zufera ef. Bešlića o stradanjima muslimana Goražda, Čajniča i Foče potkraj 1941. i početkom 1942. godine. Dokument u posjedu autora.

¹¹⁵ Naum Zafirovski je bio u grupi od osam oficira jugoslavenske vojske koje je Draža Mihailović u septembru 1941. godine uputio u Bosnu i Hercegovinu s ciljem "spašavanja srpstva od turskog pokolja". Naredbom Sergija Mihailovića krajem septembra 1941. zadržan je kao svojevrсни špijun u Štabu Romanijskog partizanskog bataljona, ali se ubrzo potpuno priklonio partizanima i uključio u operacije zaposjedanja Rogatice. (Naum Zafirovski, *Kako sam pošao u partizane*, unutar: *Ustanak naroda Jugoslavije 1941. Zbornik*, knjiga četvrta, Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Beograd 1964, 454–462). Autor Elaborata navodi da su dojmovi iz Bosne potpuno promijenili Zafirovskog, koji je izjavio da je od nekadašnjeg pripadnika postao krvni neprijatelj četnika, a da je saradnja sa četnicima tek momentalna potreba. "Najkasnije ćemo mi sa njima obračunati."

namjeravali cijeli grad zapaliti, ali im partizani to nisu dozvolili.¹¹⁶ Neposredno po ulasku u grad ustanici su izveli iz bolnice sedam hrvatskih ranjenika i odmah ih strijeljali.¹¹⁷

Partizan Paško Romac opisao je u svojim sjećanjima ponašanje ustanika po ulasku u Rogaticu. Košnice, pekmez, jabuke i mnoge druge stvari, pisao je, ležale su razbacane po gradskim ulicama. Vojska je ulazila i pretresala kuće pod stalnim izgovorom da traži ustaše. Međutim, koji god vojnik bi izlazio iz kuće bio je zamazan ili pekmezom ili medom, ili je nosio kakvu ploču od šporeta, radio ili drugu kakvu stvar. U tome se isticala gučevska četa, premda se, kao cjelina, herojski borila.¹¹⁸ Kasnije su četnici pod gornjom parolom vršili teror nad građanima – provaljivali, silovali, pljačkali i ubijali nedužne ljude. Narod je tražio zaklon u partizanskoj komandi ili sjedištu partijskog komiteta.¹¹⁹

Nakon nekoliko dana po ulasku u grad, navodi autor Elaborata, partizani i četnici u Rogatici su formirali "narodni odbor"¹²⁰ u koji su ušli Janko Jolović, seljak sa Romanije, "inače odmetnik i partizan u svojstvu predstojnika", potom nadzornik puteva Risto Milinković, trgovac Veso Čavrkapa, gostioničar Aleksa Kojić, trgovac Rasim Muftić, profesor Šahin Šahinpašić, sudija Sinan Branković i još neka lica iz Rogatice.¹²¹ Autor, ne bez izvjesne kontradikcije, ističe kako su se članovi odbora, naročito muslimani, prihvatili dužnosti nerado i silom prilika, da bi zatim primijetio da se radilo mahom o ljudima koji su na prvom mjestu gledali svoje lične interese i išli za tim da

¹¹⁶ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/21. Istu obavijest donosi Rasim Hurem (*Rogatica*, 115). Grad bi, dakako, bio zapaljen nakon temeljite pljačke.

¹¹⁷ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/21.

¹¹⁸ Paško Romac, *Borbe. Bilješke i sjećanja iz narodnooslobodilačkog rata*, Matica srpska, 1950, 60.

¹¹⁹ Isto, 64–65.

¹²⁰ Narodnooslobodilački odbor sa Srez rogatički.

¹²¹ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/22. Vidjeti: *Rogatica*, 117.

sačuvaju svoju imovinu. O formiranju "partizanskog odbora" u Rogatici pisao je u jednoj predstavi poglavniku u junu 1943. Ragib-aga Čapljić, ali je njegova osnovna namjera bila ocrniti i diskreditirati svog nekadašnjeg političkog protivnika narodnog zastupnika Hamdiju Šahinpašića.¹²² Odbor nije mogao spriječiti pljačke, koje su, pod izgovorom da traže oružje, četnici redovito vršili; najčešće se provaljivalo u kuće i dućane, a bilo je i slučajeva da žena onoga ko drži stražu vrši pljačku, a onda s njim odnosi plijen u susjedno selo.¹²³ Pljačkali su i Srbijanci – tovarili su štofove i razne dućanske predmete i kamionima odlazili preko Drinjače u Srbiju. Stanovništvo je živjelo u velikom strahu i davalo je sve samo da bi sačuvalo gole živote. Događalo se i da neka od muslimanki

¹²² Još za vrijeme Jugoslavije i po osnivanju NDH, pisao je Čapljić, isticali su se u Rogatici kao "veliki anglofili – komunisti", koji su "mrzili sve što je hrvatsko i njemačko", neki rogatički beogradski studenti te nekoliko građana i seljaka, tako da su se odmah po upadu partizana i četnika u Rogaticu kao glavne kolovođe uključili u "partizanski odbor" i to: profesor Građanske škole Šahin Šahinpašić, narodni zastupnik Hamdija Šahinpašić, student beogradskog Pravnog fakulteta Ragib Nalbantić, kao i druga lica iz susjednih sela. Po ulasku njemačke vojske u Rogaticu početkom 1942. Hamdija Šahinpašić se povratio sa Romanije u Rogaticu, jer je bio bolestan, a njegov stričević Šahin Šahinpašić nakon pola godine lutanja sa partizanima predao se hrvatskim vlastima, te isti, na intervenciju Hamdije Šahinpašića, nije odgovarao vlastima, nego je još dobio neko zaposlenje u Sarajevu. Kad je nakon izvjesnog vremena otkriven komunizam u Sarajevu odmah je Šahin pobjegao u šumu, a da njegov rođak Hamdija za to nikome nije odgovarao. Hamdiju Šahinpašića još uvijek štiti zastupnički imunitet, a ima i besplatnu kartu I razreda na željeznici. Dobio je sa još trojicom "anglofila i antigermana" veliku gvoždarsku radnju "Braća Barnek i Finci" u Sarajevu i oni zarađuju milione te neprestano potkopavaju temelje mlade hrvatske države, "a i velikog njemačkog Reicha", dok istinski hrvatski domoljubi daju i svoje živote i imanja za narod i državu. (Hrvatski državni arhiv [HDA], Fond: Hrvatski državni sabor [HDS], HR-HDA-211, kutija 4, 765/43). Čapljić posigurno nije imao saznanja da je Šahin Šahinpašić imao specijalni zadatak da uspostavlja veze sa simpatizerima NOP-a u domobranima i ustanovama NDH te da je tim povodom upućen u Sarajevo iz Šeste proleterske istočnobosanske NOU brigade. (Hasan Ljubunčić, Dani nevolja i previranja, unutar: *Sarajevo u revoluciji. Uspjesi i prevazilaženje poteškoća u razvoju NOP-a [oktobar 1941. – novembar 1943.]*, knj. 3, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo 1979, 610. Bilješka).

¹²³ Opširnije: *Rogatica*, 115–116.

dođe iz sela u grad i potuži se prvoj straži kako su joj dvojica-trojica nasrnuli na obraz. Na ovo bi se straža nasmijala i povelala je sa sobom do zgrade u kojoj je smještena straža i tu bi se cijela družina izmjenjivala na toj jadnici.¹²⁴ Žene i djevojke, da ne bi privukle pažnju četnika, nagrđivale su svoje lice i ne bi se umivale po 15 i više dana.¹²⁵ Zanimljivo je da autor Elaborata nije posebno opisao glavnu pljačku Rogatice koja se dogodila sredinom novembra 1941. godine. Tada su u grad ušli četnici Sokolovičkog bataljona pod komandom Radivoja Kosorića, a nakon njega i masa pravoslavnih seljaka i seljanki. Uslijedilo je masovno razvaljivanje vrata, pustošenje dućana i odnošenje opljačkane robe prema udaljenim selima Sokolovičke općine.¹²⁶

Pošto su Rogaticu zajednički zauzeli partizani i četnici, nije bilo jedinstvene uprave. Komanda u gradu bila je u rukama partizana, ali je četnici nisu uvažavali te su osnovali svoju komandu. Tako su postojale dvije komande, koje su se međusobno složile, a narod je plaćao. Autor Elaborata je različito sudio o partizanima i četnicima, ali je, očekivano, pišući za potrebe vlasti NDH, i o partizanima pisao kao o odmetnicima čija je akcija uperena protiv interesa hrvatskog naroda – katolika i muslimana. Partizani Romanije su, istina, pružali zaštitu muslimanskom življu, ali su to činili "iz propagandističkih razloga". Propaganda s ciljem privlačenja muslimana u partizanske redove stajala je u pozadini cjelokupnog društvenog rada komunističkih prvaka u zauzetoj Rogatici:

"Komunisti su pokušali da u duhu svojih ideja organizuju život u gradu, ali sa osjetnom dozom propagande kako je taj život lijep i idealan, [a] za djecu organizovali su tečajeve za učenje ruskog

¹²⁴ ATKTK, RP-NOB, Elaborat, 3453/24.

¹²⁵ ATKTK, RP-NOB, Elaborat, 3453/28.

¹²⁶ *Rogatica – monografija*, 203.

jezika. Ovaj tečaj posjećivali su i odrasli. Tečaj je vodila nastavnica građanske [škole] STARK VERA, inače je ruski emigrant. Isto tako držani su muslimanskim djevojkama propagandistički govori. Govornici su bili partizani. Isto tako pripremate su večeri propagandističkog karaktera u Sali hotel[a] Rogatica, a javni skupovi preko dana na ulici. Na ove skupove osim muškaraca bile su pozvane i žene muslimanke koje su se pri upadu odmetnika morale odmah sve da otkriju. Na ovim mitinzima držali su govore partizanski propagatori."¹²⁷

Sa druge strane, istaknuti bosanski komunistički političar i revolucionar Rodoljub Čolaković u svojim *Zapisima* je zabilježio da je u Rogatici nakon 24. oktobra 1941. uspostavljeno dvovlašće koje je kočilo gotovo svaki pozitivan rad – voljom četničkih prvaka Jezdimira Dangića i Sergija Mihailovića koji su sistemski potkopavali stabilnost ustaničke vlasti u Rogatici i okolini. Njihov glavni cilj je bio privući što veći broj partizana u četničke redove i što više opljačkati i oteti muslimanske imovine:

"Četnici su u Rogatici počeli da mimo komande mjesta osnivaju svoju posebnu vlast – štab četničkog odreda. Njegove patrole krstarile su po ulicama, upadale noću u muslimanske kuće, pljačkale, a prekjuče su ubile jednog našeg dobrog druga Muslimana.

Muslimansko stanovništvo, koje sačinjava većinu u gradu, bilo je na našoj strani, i to ne samo zato što je vidjelo kakav je naš stav prema Muslimanima nego i zbog toga što je među njima velik broj mladih, politički naprednih ljudi bilo za aktivnu borbu u našim redovima. Taj svoj stav oni nisu krili, zbog čega su ih četnici još više mrzili."¹²⁸

¹²⁷ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/29.

¹²⁸ R. Čolaković, *Zapisi*, II, 198. Ubijeni Musliman bi mogao aktivist NOP-a Sejdalija Sućeska (*Rogatica – monografija*, 203). Ubrzo je bio ubijen i "neki musliman iz Sutjeske" za kojeg autor Elaborata navodi da je na zajedničkom partizansko-četničkom zboru u Rogatici, upriličenom krajem oktobra sa ciljem biranja novog "narodnog odbora", iziritiran istupima pojedinih četnika, naročito

Za vrijeme vladavine partizana i četnika postojao je u Rogatici i "nekakav narodni sud", pred kojim je svako imao pravo da optužuje i da brani optuženu osobu. Ovakvih javnih suđenja u Rogatici bilo je svega dva, dok su ostala narodna suđenja bila u krugu četnika i partizana. Okrivljeni koji se nalazio u zatvoru bio bi po pravilniku pismeno saslušan, a onda izvođen pred sud. Ishod suđenja zavisio bi od mišljenja prisutnih, a nikako od djela koje je počinio. "Po pravilu kriv je bio svaki musliman Hrvat." Čak se nije imalo obzira ni prema onima koji su činili neke usluge četnicima, poput žene iz Kovanja koja je osuđena na smrt jer su u njenoj kući pronađene neke stvari jednog pravoslavca, a zapravo se radilo o tome da je dotični svojedobno ih sam kod nje ostavio.¹²⁹

Dok su partizani i četnici vladali Rogaticom, zabilježio je Paško Romac, svijet je u gradu živio u velikoj nesigurnosti. Niko nije znao, ako omrkne, hoće li osvanuti i, ako osvane, hoće li omrknuti. Ljudi bi se, kada dođe večer, zatvarali u svoje kuće i niko nije po noći u kući sam ostajao. Komšija bi komšiji pravio društvo i danju i noću, vjerujući da će se tako lakše zaštititi i oduprijeti nasrtljivcima i nasilnicima.¹³⁰

partizanskog dezertera Miće Stanara, opsovao kralja i kraljicu. Na zboru su došle do izražaja karakteristične političko-ideološke razlike između partizana i četnika. Dok su partizani, uključujući Svetozara Vukmanovića Tempa, govorili u duhu boljševičkih ideja, veličajući vojne napore Rusije, četnički elementi su uzvikivali: "Živeo kralj Petar! Živela Jugoslavija!" Nevolje su nastale, prema rekonstrukciji autora Elaborata, kada je Mićo Stanar rekao da se četnici bore protiv svih onih koji su protiv kralja Petra i Jugoslavije, te da treba "sve turke pobiti, džamije porušiti i bule silovati". Dodao je da su to "turci i zaslužili", jer su bili kamen smutnje za vrijeme Jugoslavije, a dok četnici nisu došli u Rogaticu "rušili su crkve", "zabranjivali četernicu" i činili druge stvari protiv Srba. (ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/30). Obavijest potpuno uskladivu sa navedenom donosi u svom članku o Rogatici Rasim Hurem (*Rogatica*, 117–118). Usporediti: R. Čolaković, *Zapisi*, II, 202–203.

¹²⁹ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/31.

¹³⁰ P. Romac, *Borbe*, 64–65.

Povratak Marka Vrklijana

Od početka decembra 1941. godine bilo je primjetno, pojedinačno i u grupama, dolaženje partizanskih bjegunaca iz Srbije. "To je bila posljedica čišćenja Srbije pomoću Njemaca."¹³¹ U periodu između 20. i 25. decembra došlo je u Rogaticu oko 2.000 partizana. S njima je bio i vođa Komunističke partije za Jugoslaviju zvani "Tito". Pričalo se da je Slovenac, a tu je bio i (Moša) Pijade, kao i ostale vođe Komunističke partije. Svi su bili dobro naoružani, imali su i bacače mina, lahke i teške strojnice kao i komoru sa konjima.¹³² U ovom vremenu četnici su vršili pokolje muslimanskog stanovništva, dok su partizani govorili o svom "nahodu" na Sarajevo.

Razdor među četnicima i partizanima došao je do kulminacije kada su pročulo da će Nijemci napasti istočnu Bosnu i očistiti je od ustanika. Partizani su tražili da partizani i četnici zajedno brane oslobođene gradove od navale Nijemaca, ali se pokazalo da su četnici, premda su izjavili da se treba zajednički oduprijeti neprijatelju,¹³³ imali druge planove. Kada je na jednom skupu vidio da ne može doći do sporazuma sa četnicima partizanski zapovjednik

¹³¹ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/32.

¹³² Opširnije o dolasku u Rogaticu Vrhovnog štaba sa Titom na čelu: *Rogatica – monografija*, 207–208.

¹³³ Autor Elaborata pogrešno navodi da je zajednička konferencija partizana i četnika, sazvana povodom najave zaposjedanja istočne Bosne od strane vojske predsjednika srbijanske kvislinške vlade generala Milana Nedića, održana u Vlasenici 13. decembra 1941. godine. Riječ je o sastanku predstavnika Glavnog štaba NOP-a za Bosnu i Hercegovinu i Privremene uprave istočne Bosne (četnika) održanom 13. decembra 1941. u Kraljevom Polju (između Milića i Han Pijeska). Na sastanku je postignuta saglasnost da bi svaki eventualni prijelaz njemačke ili nedićevske vojske preko Drine bio neprijateljski akt prema narodu teritorije koja je oslobođena po cijenu velikih žrtava i da je dužnost partizana i četnika pružiti otpor gdje god to bude moguće. (Z. Antonić, *Ustanak*, 492). Autor je bio dobro upoznat sa sadržajem postignutog dogovora, što se vidi iz činjenice da mu je bilo poznato da je major Jezdimir Dangić bio protiv upućivanja partizana muslimana na olovski front (tačka II/3 Zapisnika). Autor je to objasnio Dangićevom težnjom da četnici mogu nesmetano klati muslimane u Olovu i njegovoj okolini.

Milan Škorić otvoreno je optužio četnike i njihovog vođu Dangića da su neprijatelji naroda, "jer da oni partizani imaju pismo koje je [Milan] NEDIĆ uputio majoru DANGIĆU nudeći mu 2 i pol milijuna dinara i 15.000 Njemaca da pomoću njih očiste Bosnu od Partizana i Ustaša i da će major Dangić dobiti upravu nad Bosnom i Hercegovinom, koja bi [se] imala pripojiti Srbiji".¹³⁴ Zbog ovakvog ponašanja četnika partizani su osjećali kako su im četnici "strašna sablast u njihovim borbama" te se pričalo kako u "nahodu na Sarajevo" neće sudjelovati i četnici, nego samo partizani. Međutim, planove partizana u pogledu Sarajeva omelo je čišćenje koje je nastupilo s hrvatske i njemačke strane.¹³⁵ Za ovo se čišćenje čulo oko 10. januara 1942. godine. Partizani su se u početku smijali mogućnosti da ih Nijemci istjeraju iz grada, ali već 14. januara nastala je velika žurba: na brzu ruku su se spremili, spalili arhivu i po noći se povukli iz Rogatice. Partizani su pozvali četnike da zajedno brane Rogaticu, ali su to četnici odbili izjavivši da će saradivati sa Nijemcima te kako su odranije s njima u savezu. U noći između 14. i 15. januara 1942. četnici su poslali svoju delegaciju u selo Seljane, dva kilometra udaljeno od Rogatice.¹³⁶ Sutradan ujutro četnici su javno prijetili muslimanima kako nema više partizana da ih štite. "Sada dolaze Njemci, a iza dolaze Nedičevci koji će

¹³⁴ ATKTK, RP-NOB, Elaborat, 3453/33. Autor ne navodi kada i na kojem skupu je Milan Škorić ovo izjavio. Za razumijevanje konteksta ove izjave vidjeti: Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Vojnoizdavački i Novinski centar, Beograd 1992, 219; Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, OKO, Sarajevo 1998, 236–243; Z. Antić, *Ustanak*, 493–494.

¹³⁵ Riječ je o tzv. drugoj neprijateljskoj ofanzivi, započetoj 15. januara 1942. godine.

¹³⁶ Četnici su u Seljanima preuzeli konkretne obaveze. U duhu sporazuma zaključenog 15. januara 1942. godine između četničkih predstavnika s jedne te njemačkih i italijanskih komandanata iz Višegrada s druge strane, četnici su dobili zadatak da svim njemačkim jedinicama omoguće slobodan prolaz na svim pravcima, da ne dozvole ni najmanji istup prema njima i da im daju sva obavještenja o partizanskim jedinicama. (*Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, prva knjiga, 174).

četnicima predati vlast i oni će sve muslimane da pokolju."¹³⁷ Ove su se verzije širile i pred povlačenje partizana iz Rogatice, pa je "iz razloga straha množina muslimanskog življa napustila [...] zajedno sa partizanima Rogaticu". Među njima je bila i kćerka velikog župana u Tuzli Ragib-age Čapljića.¹³⁸ Preostali živalj u gradu živio je u velikom strahu.

Nakon sastanka u Seljanima, prema tvrdnji autora Elaborata, Nijemci su 15. januara zajedno sa četnicima ušli u Rogaticu. Preostalo muslimansko stanovništvo je strahovalo da bi moglo doći do pokolja, pa je tražilo da krene zajedno sa Nijemcima kada su oni, 22. januara, napuštali grad. Trebalo je dosta muke da se narod uvjeri kako mu ne prijete više nikakva opasnost. Ubrzo su se pojavile i hrvatske jedinice "koje je narod veselo dočekao". Među njima je bio i satnik Marko Vrkljan, koji je ušao u Rogaticu sa oko 150 milicionera, mahom Rogatičana koji su se povukli iz grada u oktobru 1941. godine.¹³⁹ Nade četnika da bi mogli vladati Rogaticom, voljom Nijemaca, nisu se ostvarile. Vrkljan je 23. januara 1942. preuzeo dužnost zapovjednika mjesta i rogatičkog kotarskog predstojnika.

Kada je Vrkljan ušao u Rogaticu poslao je Zapovjedničtvu Vojne krajine 24. januara 1942. izvještaj u kojem je opisao zatečeno stanje u gradu. Naveo je, pored ostalog, kako je na putu za Rogaticu zaplijenio oko 1.200 ovaca i koza i oko 200 goveda te da je odmah po dolasku građanstvu dijelio stoku, "pošto je u oskudici". Za vrijeme vladavine odmetnika u Rogatici četnici su strijeljali oko 20 građana. Mjesto, međutim, nije imalo gubitaka u ženama i djeci.

¹³⁷ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/34.

¹³⁸ Opširnije o slučaju kćerke Ragib-age Čapljića pogledati: Adnan Jahić, *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Zagreb – Sarajevo 2014, 362–363.

¹³⁹ ATKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/42.

Bilo je žena šibanih. Sve radnje i domovi su opljačkani. Najnužnije stvari su ostale samo tamo gdje je bilo žena sa djecom. Popaljene su 124 kuće i cijeli logor, osim dvije barake. Partizani su štitili žene i djecu. Četnici su ubijali i palili sve odreda, ne štedeći ništa.¹⁴⁰ "Taoci, koje sam ostavio na životu zaštitili su uopće narod i ponešto imovine narodne."¹⁴¹ Okolna sela i njihov narod uništeni su negdje djelomično, a negdje potpuno.¹⁴²

Isti dan Vrkljan je uputio proglas stanovništvu grada Rogatice i Rogatičkog kotara u kojem je istakao da je odmah po preuzimanju službe vidio "jednu strašnu sliku": žene i ljudi pravoslavne vjere napuštaju svoje domove iz straha da ne budu poubijani od ustaša i milicionera. Vrkljan nije naveo da li im je i ko im je eventualno prijetio smrću te šta je protiv njih poduzeo, ali je naglasio da takav rad "nije ustaški" i da su ljudi koji to čine pljačkaši i razbojnici. Ubijati i klati nevine ljude, bili oni pravoslavci, muslimani ili katolici, predstavlja zločin koji se protivi svim zakonima. "Jednom za uvijek hoću da znaju i muslimani i pravoslavni i katolici, da je Nezavisna Država Hrvatska, država rada, reda, mira i poštenja." Posebno se obratio "braći muslimanima" upozoravajući ih da ne smiju na svoju ruku vršiti odmazdu. Ukoliko to ipak budu činili, poručio im je Vrkljan, "onda zaista niti ste pravi muslimani, niti ste pravi ljudi, niti Hrvati". Pozvao je muslimane da "budu Hrvati" i da ne vrše nasilja, ubistva i pljačke. Ističući kako neće trpiti te kako će

¹⁴⁰ Ova tvrdnja je u kontradikciji sa gornjom konstatacijom. Moguće je da je Vrkljan mislio na četničke zločine u okolini Rogatice.

¹⁴¹ V. Dedijer, A. Miletić, *Genocid nad Muslimanima*, 106. U izvještaju kojeg je 28. januara 1942. uputio Velikoj župi Vrhbosna Vrkljan je ponovo ukazao na važnost držanja talaca te istakao da Rogatica nije doživjela sudbinu Foče, Čajniča i Goražda prvenstveno zbog 300 talaca "koje sam držao u zatvoru za vrijeme odbrane grada". Dodao je, začuđujuće smjelo i iskreno, da se ima mnogo zahvaliti i partizanima što se narod u Rogatici spasio. "Uvjerio sam se iz dobivenih podataka da su partizani ulagali svu snagu kako bi sačuvali mjesno stanovništvo i njihovu imovinu." (Isto, 120).

¹⁴² Isto, 105–107.

najstrožije kažnjavati zlikovce na teritoriji povjerenog mu kotara, pozvao je narod da ide naprijed u borbi za svog poglavnika i Nezavisnu Državu Hrvatsku.¹⁴³

***Umjesto zaključka:
nada i vjera potpukovnika Šarića***

Povratak Vrkljana i njegove vojske nije umirio stanovništvo Rogatice. Nakon izvjesnog vremena ponovo se proširila vijest da se oko Rogatice steže obruč od četnika i partizana.¹⁴⁴ Psihoza je postala jaka i ljudi su u grupama sa ženama i djecom napuštali Rogaticu i odlazili put Sarajeva. Gradski odbornik Nail Begić zaputio se sa deputacijom Odbora domobranskom zapovjedniku potpukovniku Šariću kako bi mu postavili samo dva pitanja: može li se grad osloboditi novog pritiska i, ako ne može, može li Šarić osigurati put da se cijelo stanovništvo Rogatice povuče i ode u Sarajevo? Do sastanka je došlo u općinskoj kancelariji, a ne u Šarićevom stanu, jer deputacija nije imala povjerenja u Šarićevog domaćina, čija je kćerka Malina Golubović bila sekretar u četničkom štabu. Šarić im je rekao da on ne može osigurati put za povlačenje civilnog stanovništva, niti može razbiti postojeći obruč, ali da se nada da će u roku od tri dana "izbiti neka pomoć". Usto je rekao kako, zapravo, ne prijeti nikakva opasnost Rogatici "i da je on sa nekim četničkim častnikom u prepisci". Dodao je da su njegovi ljudi išli na sastanak sa četnicima i da on misli da će se četnici predati, ali da on čeka da se uspostavi veza sa Sarajevom, nakon čega bi uz privolu starješina mogli početi službeni pregovori sa četnicima. Kada su mu članovi deputacije rekli da se četnicima ne može vjerovati i pri tom ga podsjetili da su isti prije pet-šest dana na putu između Stjenice i Rogatice opljačkali hranu za tri dana namijenjenu Drugoj bojni,

¹⁴³ Isto, 107–108.

¹⁴⁴ Vidjeti: *Rogatica – monografija*, 218–219.

Šarić se namrgodio, ali se ubrzo sabrao i energično odgovorio: "Tu su pljačku izvršili partizani, a ne četnici."¹⁴⁵ Nakon ove rečenice sastanak je bio završen.

TWO SIGNIFICANT HISTORICAL SOURCES ON EVENTS IN ROGATICA AND ITS SURROUNDING IN 1941

Summary

The intention of this paper was to present two historical sources that could help better understanding of the history of Rogatica and its surrounding in 1941. The first is 49 pages long Study (*Elaborat*) of the County area of Rogatica on developments in Romania from the occupation of Yugoslavia in 1941 until the end of the Operation Trio in the spring of 1942 and the other is two-page long testimony of "Particular committee of citizens of Rogatica" addressed to the Vice President of the Government of the Independent State of Croatia (NDH) dr. Džafer-beg Kulenović from 6 December 1941. Both sources provide information on events in Rogatica from the perspective of individuals and institutions which had a loyal attitude to NDH. This fact, however, in itself, does not diminish their historiographical relevance, especially when their content is put in an appropriate relationship to other sources and data regarding the Rogatica area during 1941. Due to the extensiveness of the first source, we sought to follow the main thread of narration and on the basis of it and other complementary sources to offer as complete reconstruction as possible of the dramatic events in Rogatica in that year, being aware, of course, that these events, due to its substantiality and stratification, could be covered by a special study that would offer more information and details than the information provided by this article.

¹⁴⁵ ATKKT, RP-NOB, Elaborat, 3453/45.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

3

HISTORIJSKA MISAO, GOD. III, BR. 3, 1-470, TUZLA, 2017.